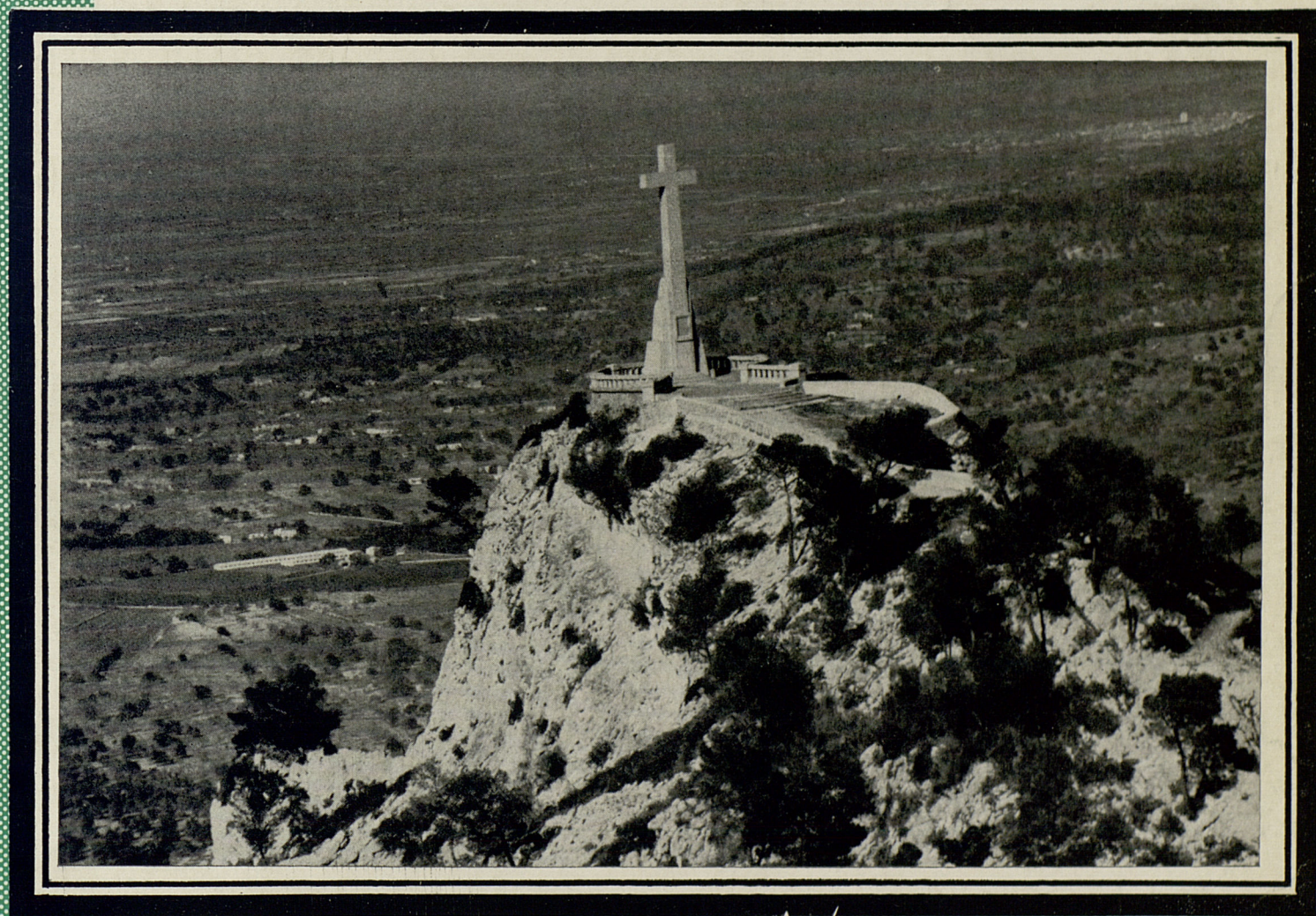

RUTES

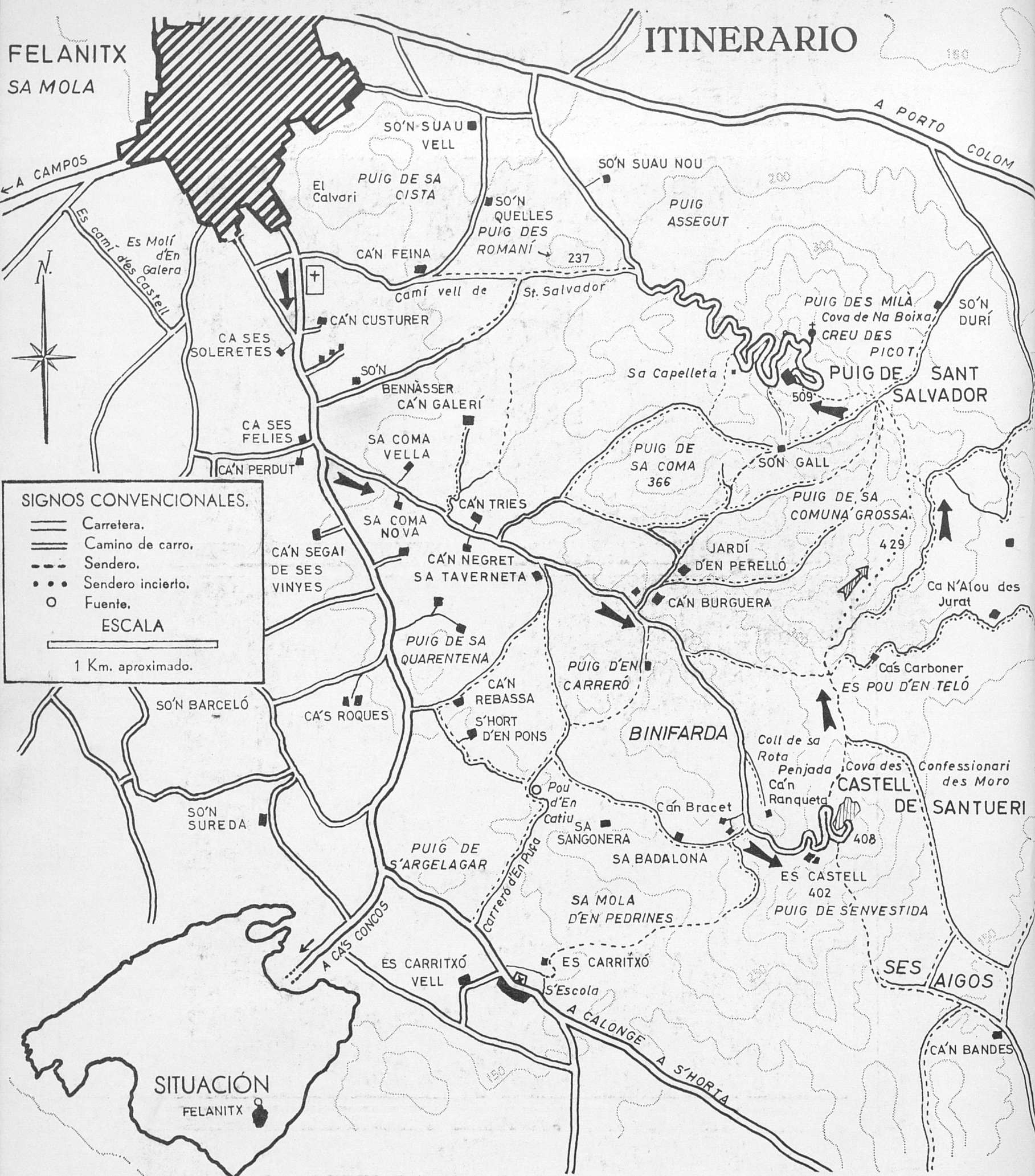
AMAGADES DE

MALLORCA

59

CASTELL DE SANTUERI-
PUIG DE SANT SALVADOR
(Felanitx)

COBERTA: Creu monumental damunt Es Picot del Puig de Sant Salvador de Felanitx.

Es aquesta una ruta sense complicacions, encara que no curta, que no té cap contraindicació en la seva caminada, fora de l'extensió del seu desenvolupament, el qual, per altra banda, tampoc és cap cosa extraordinària.

(Segueix a l'última pàgina)

1. Aquesta és la plaça de Santa Margarida, a Felanitx, on començam la caminada. Ací veim la façana principal de l'església parroquial, a la porta de la qual s'arriba per una escalinata ampla i senyorial. A la dreta, el Carrer Major; a l'esquerra, el de Nunyo Sanç.

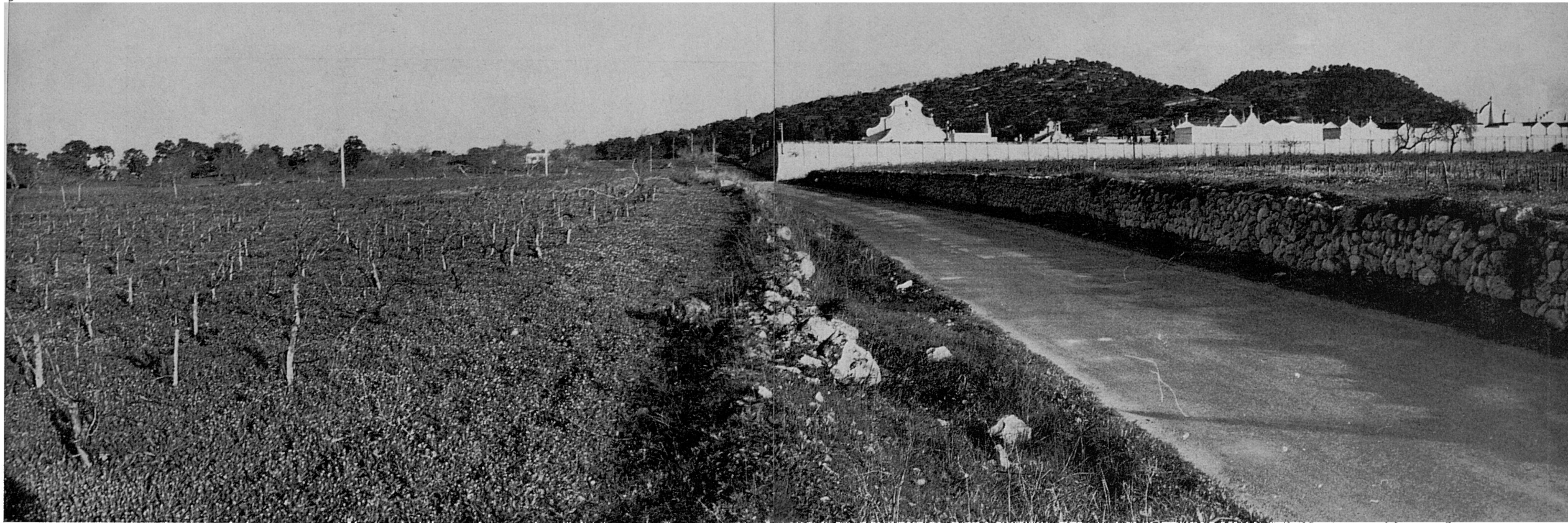
El mur que es veu arrambat a l'escalinata, al costat de la dreta de l'església, —esquerre del carrer Major—, en esbaldregar-se repentinament l'any 1.884, quan s'estava celebrant un sollemne Via-Crucis pel carrer, va causar la catàstrofe més luctuosa de l'història de Felanitx: 414 persones mortes. Una làpida col·locada al dit mur reconstruït fa recordar la trista efemèride.

2-3. Sortim de Felanitx per la seva carretera a Santanyí, que continua, ja als afores, el carrer de Jaume I, arribant-hi a poca estona davant el cementiri, de l'interior del qual n'oferim aqueta vista. Es molt ample i aclarit, i al present, des de no fa molts anys, està a cura d'una congregació de Hermanos Fossors (o enterramorts), un dels principals objectius dels quals és practicar aquesta piadosa obra de misericòrdia.

4. Prop de les portes del cementiri i a la vora del camí hi ha aquesta esvelta creu itinerària —no l'única existent als afores de Felanitx— i una de les que encara resten a les proximitats de bastants pobles de Mallorca.

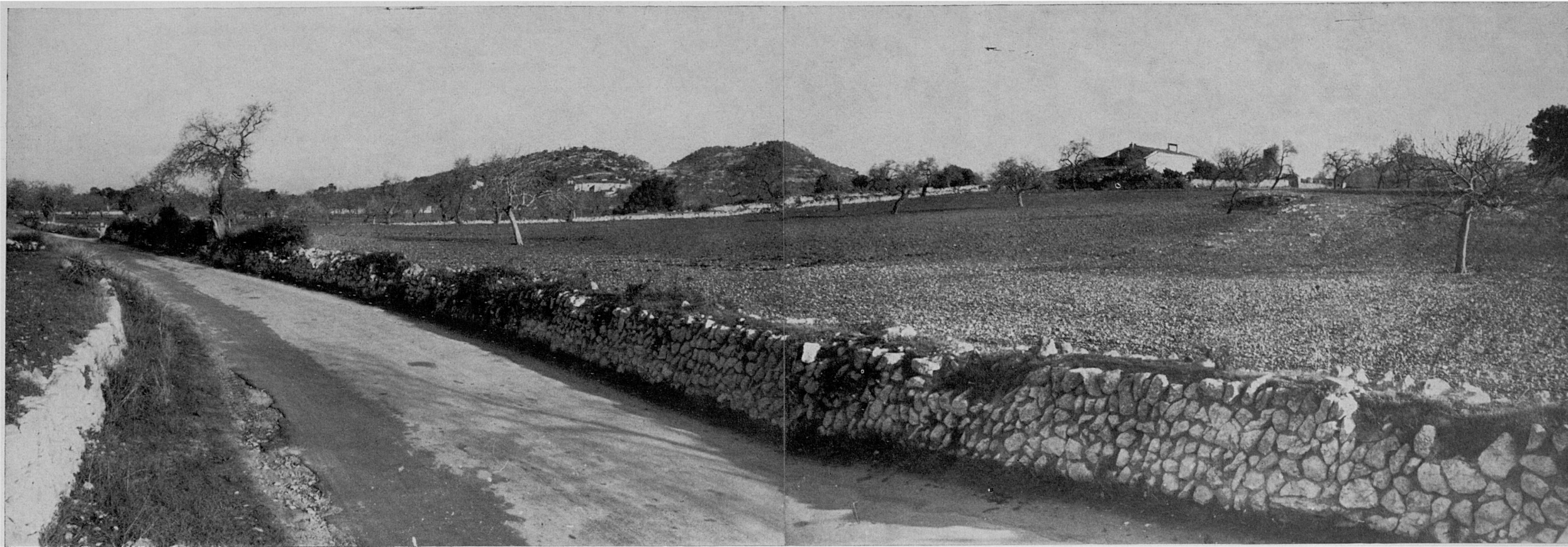
5-6. Tot allunyant-nos per la carretera de Santanyí, una mirada retrospectiva ens fa veure de bell nou el cementiri, i, al fons, els turonets de El Calvari i Puig de Sa Cista. Ací prop, a l'esquerra, —i aquesta va ser gairebé la principal raó de prendre la vista—, una vinya, com a símbol d'una de les principals activitats agrícoles de Felanitx i de la seva indústria vinícola. Més enllà, vorejant el camí, anam passant modestes edificacions pageses, qualcuna d'elles deshabitada i gairebé en ruïnes: Ca ses Soleretes,...

7-8. ...So'n Bennàsser, des de l'entrada del seu camí i des de dins la clastra,...

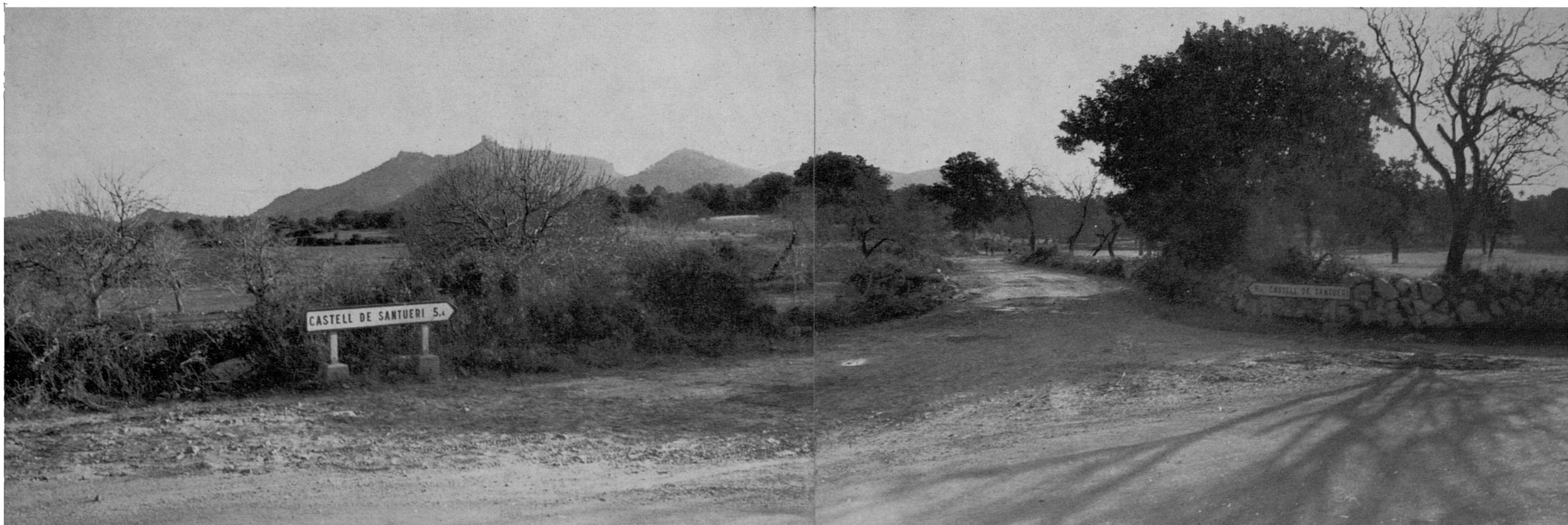
9-10. ...i de bell nou So'n Bennàsser des de lluny i en forma retrospectiva, vista que mostra igualment l'aspecte suau del camp felanitger amb el teló de fons dels ja citats Puig del Calvari i Puig de Sa Cista. De bell nou cases pageses: Ca ses Felies,...

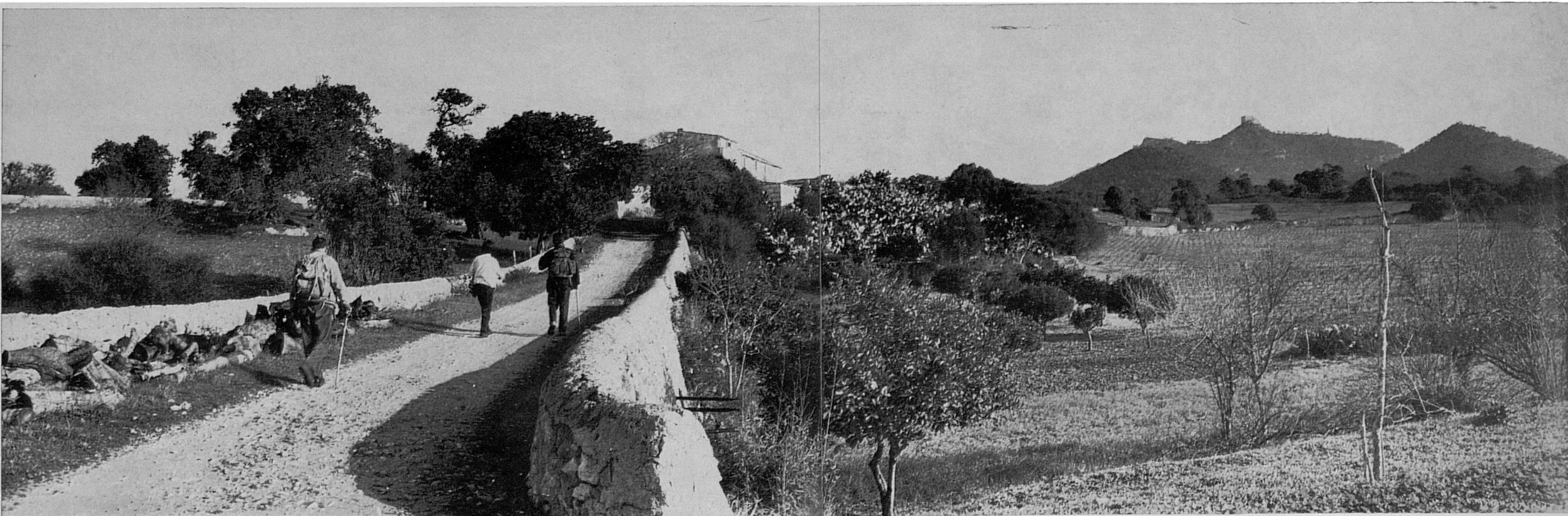

11. ...Ca'n Perdut...

12. Gairebé allà mateix s'inicia, cap a l'esquerra, el camí del Castell de Santuari. Dues carteles d'Obres Públiques indiquen la desviació. A l'enfront, lluny, es veu el Puig de Sant Salvador amb el santuari al cim.

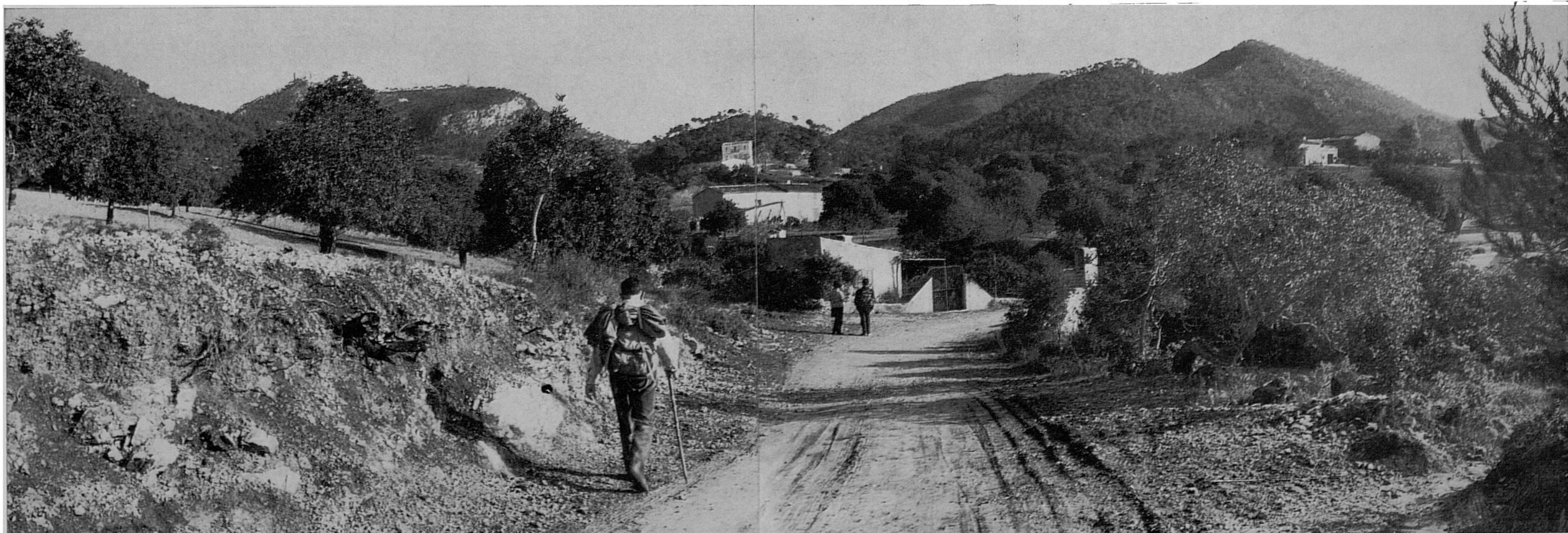
13-14. Un poc més enllà del començament del camí del castell es troben les cases de Sa Coma Vella. Entrem a veure-les. Estaven deshabitades, encara que no abandonades. No massa lluny, a la dreta, es distingien perfectament damunt el Puig de Sant Salvador el santuari, la creu monumental i el monument de Crist-Rei. Més a la dreta, el Puig de Sa Coma,...

15. ...de bell nou contemplam des del camí un poc més enllà, vista que ens mostra, a més, el bucòlic i seré aspecte d'aquestes contrades.

16. A la sortida d'una coma, a l'esquerra del camí...

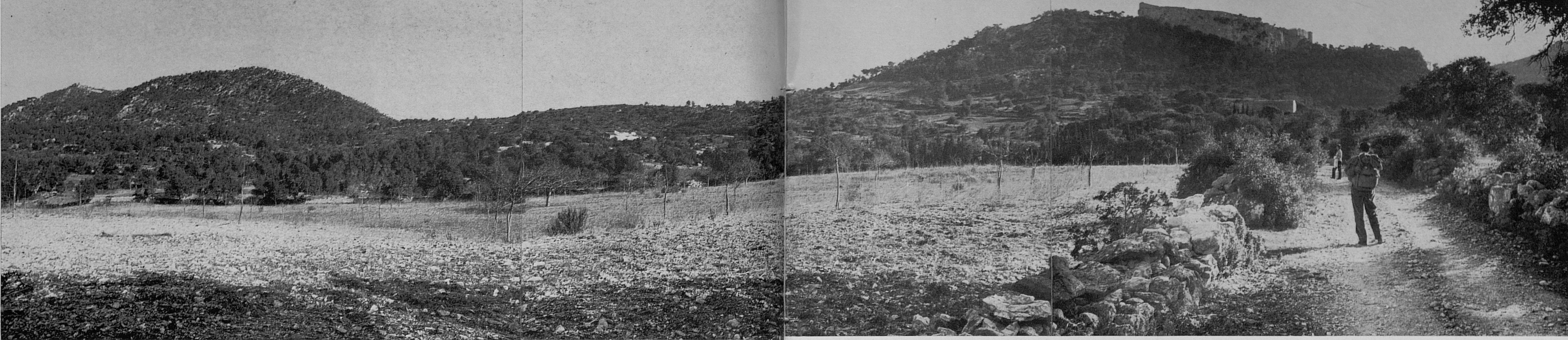
17-18. ...s'hi troben les cases de Ca'n Burguera —deshabitades, abandonades i semiruinoses— i les del Jardí d'En Perelló, en una petita i amagada vall, que efectivament sembla un recòndit jardí. Al fons, molt proper, el Puig de Sant Salvador. Es per aquesta coma per on recomanem la davallada del puig per a tornar a Felanitx.

19-20. Un poc més envant es dona ja vista al castell de Santueri, que aquesta fot. ens mostra en fort contrallum. En les seves proximitats es troben les cases de Ca'n Bracet i unes altres respaldades contra la seva esquena. Les que aquí es veuen estaven deshabitades.

21-22. El camí que ja venia pujant suaument, es fa per ací una mica més rost tot acostant-se a les cases de Es Castell, que ací es veuen projectades sobre el turó del Castell. En la fot. major, a l'esquerre, es veu el Puig de Sa Comuna Grossa, i, més

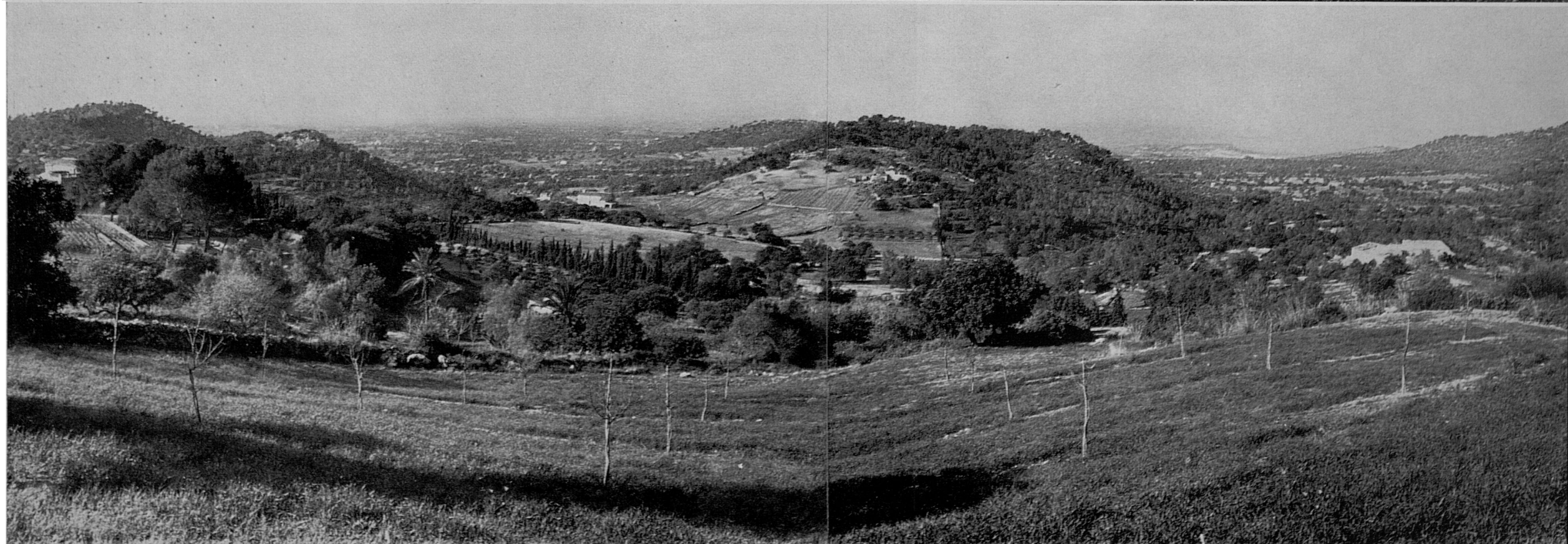
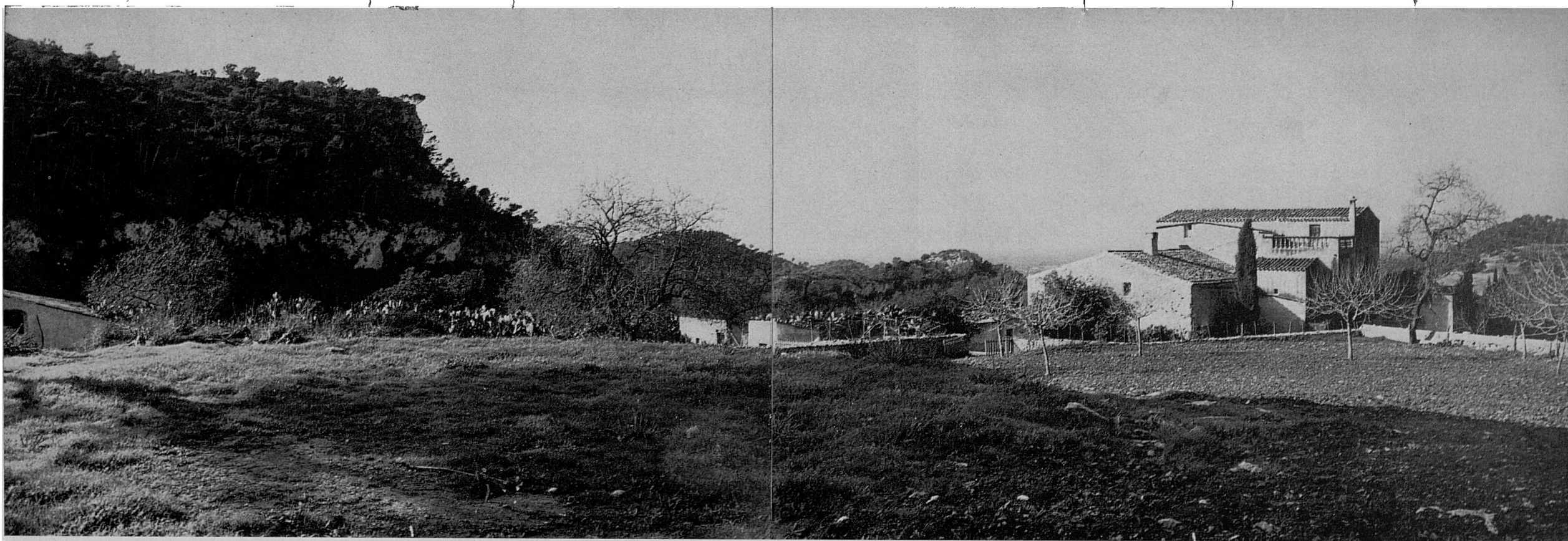
al lluny, darrere, el de Sant Salvador. Les cases de Es Castell comprenen una part rústica, evidentment més antiga, i una edificació senyorial molt més moderna davant un jardí bastant descuidat.

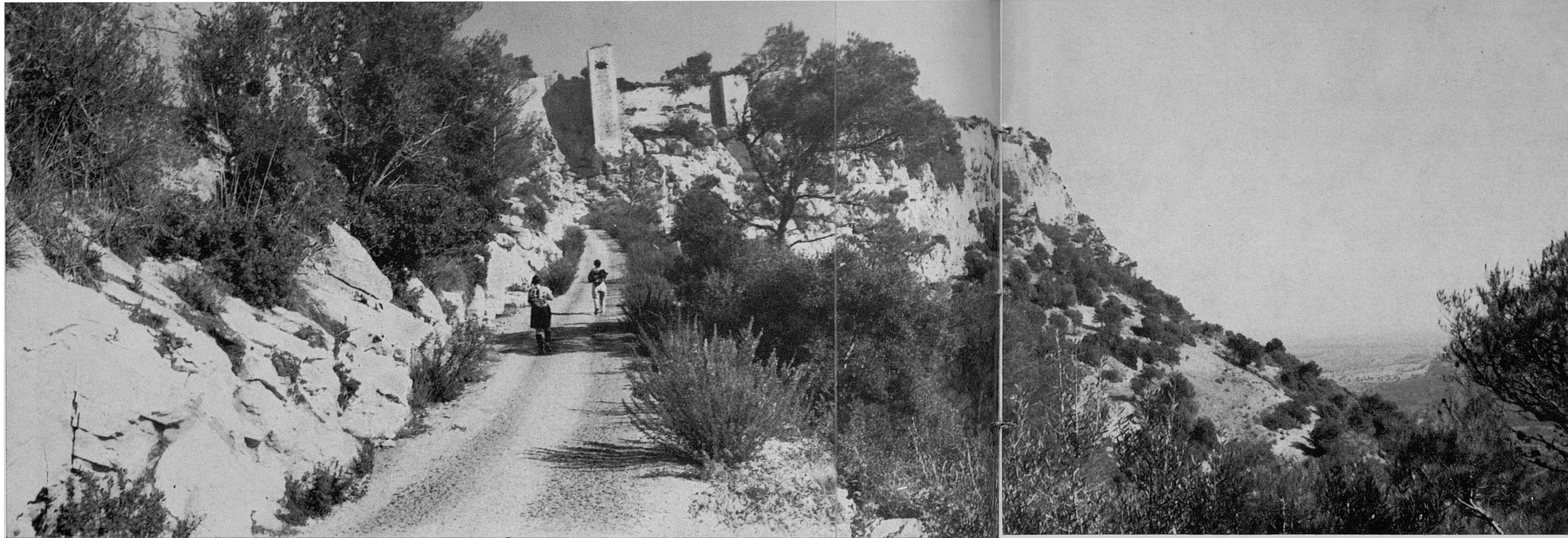

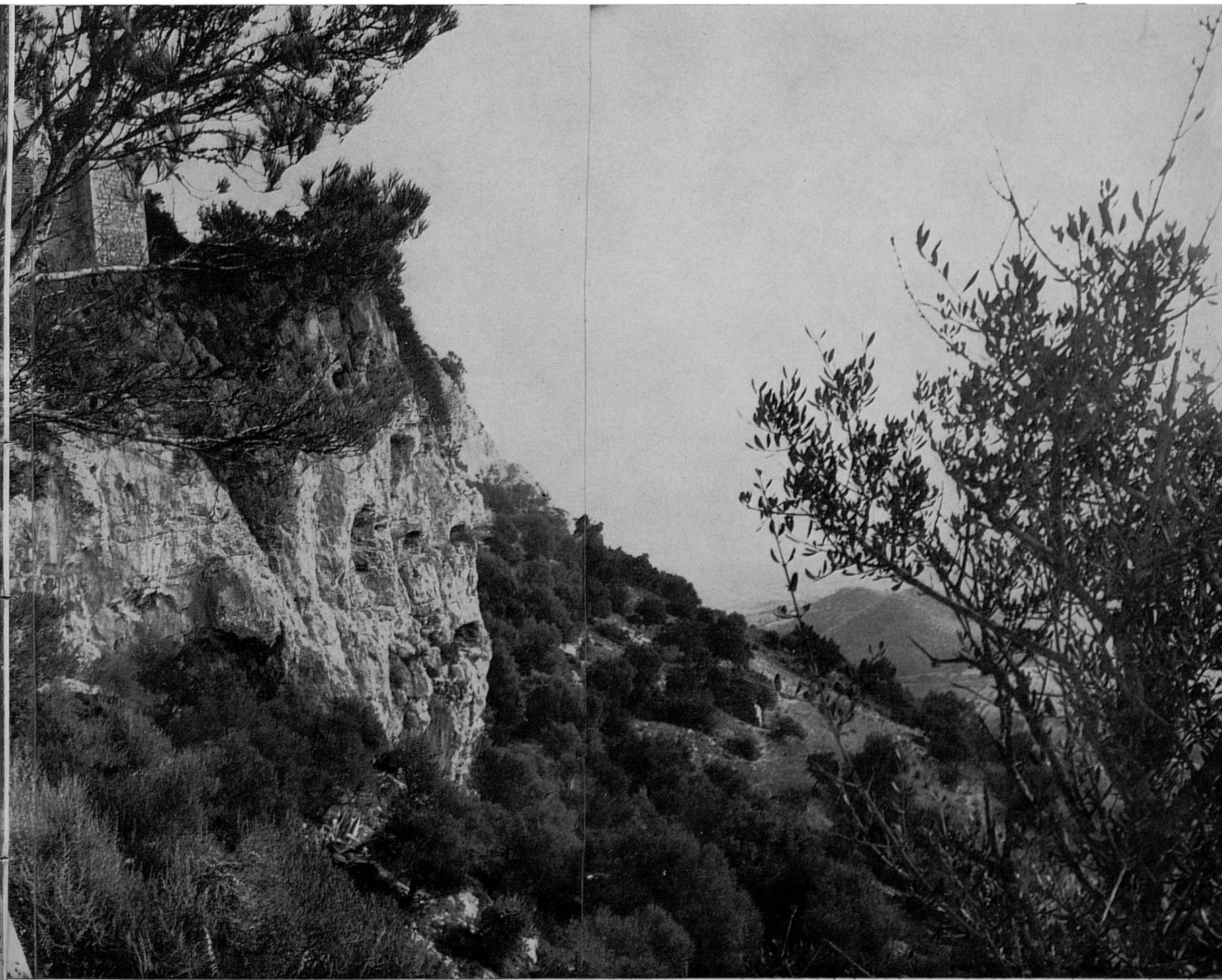
23. Des de davant la façana de les rústiques —una mica reformada— es veu d'aquesta manera, quasi allà mateix, el roquissar del castell, i, al damunt, alguns dels paraments artificials, murs emmerletats i torre principal.

24-25. Tot començant a pujar per la moderna carretera asfaltada que hi mena al castell, es veuen d'aquesta manera les cases de Es Castell i l'ondulada zona dels terrenys i indrets adjacents, en una gran extensió. Dins ells es veuen algunes cases pageses ja no habitades, i qualcuna en completa ruïna. A l'esquerra de les cases de Es Castell, a la fot. n. 24, apareixen extrems penya-segats del Puig de S'Envestida.

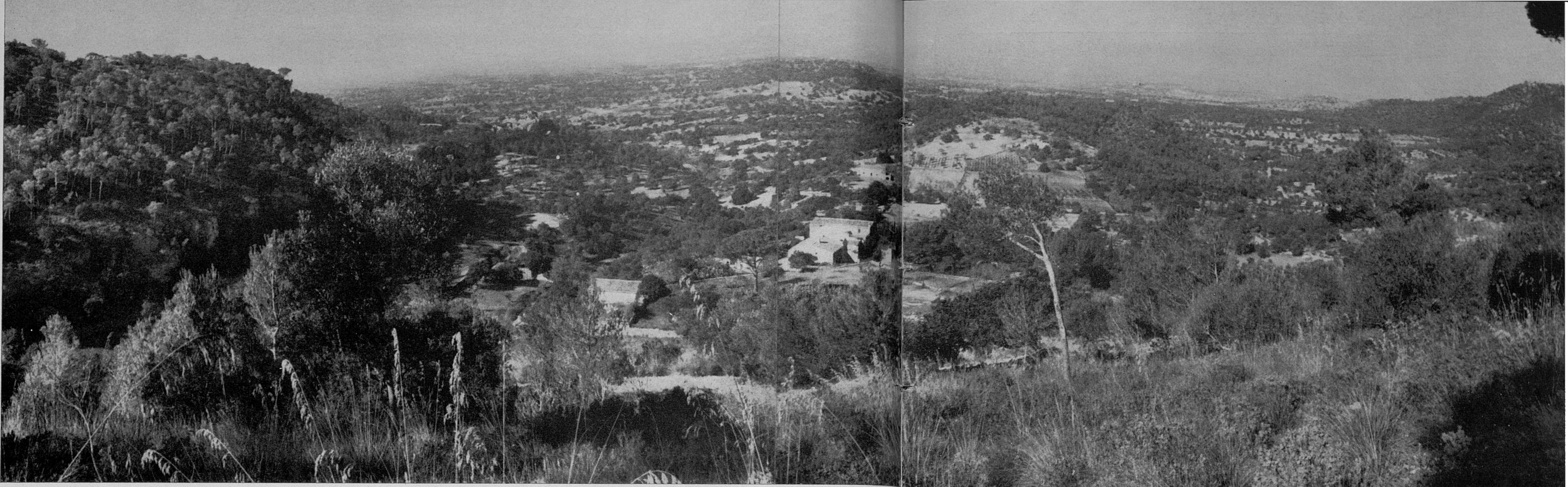

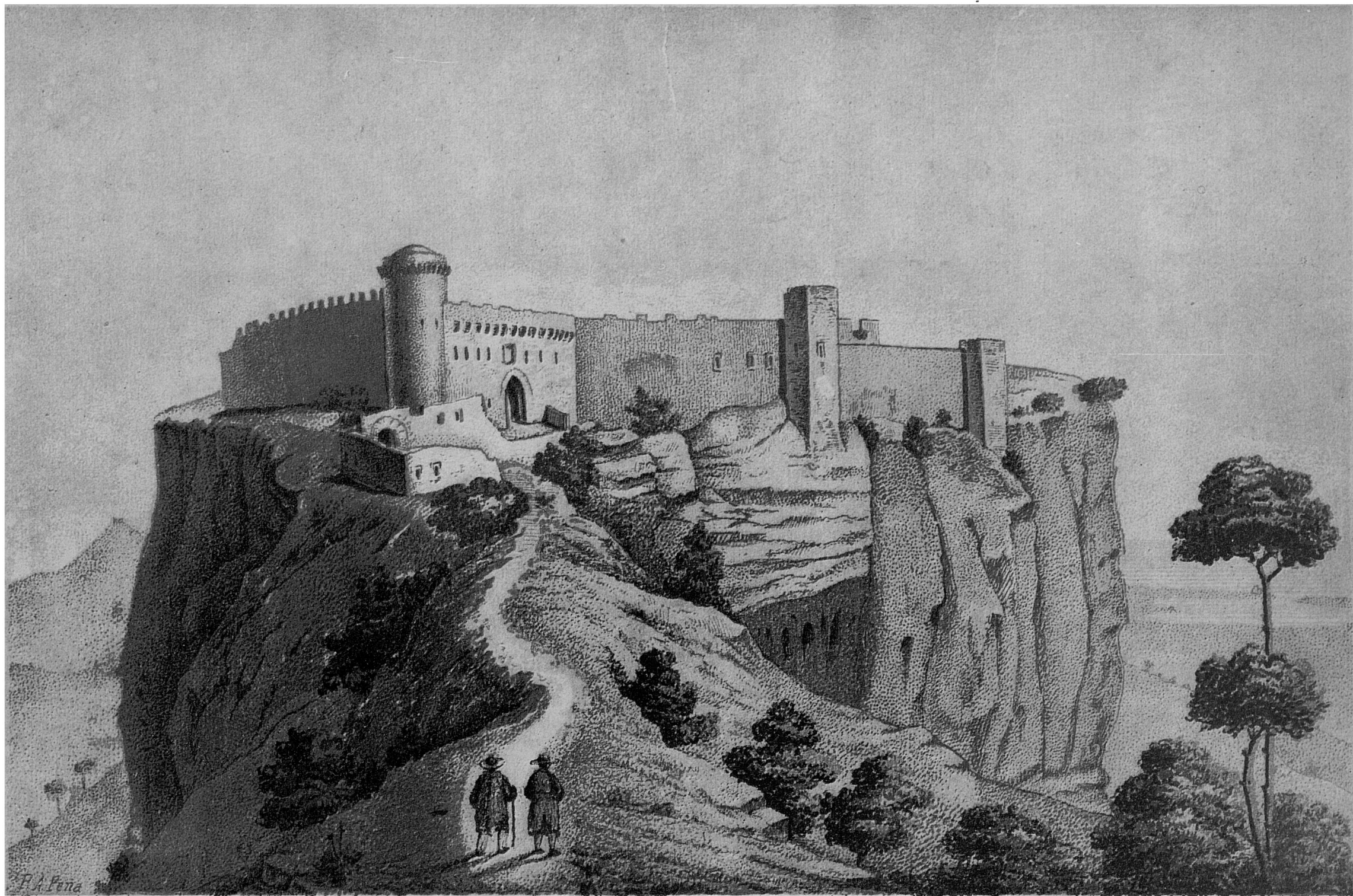
26-27. La carretera arriba fins el peu mateix dels murs del castell, enfilant la seva façana principal, que per totes bandes apareix penjada damunt inaccessibles parets de roca.

28. Ja quasi amunt del tot de la carretera, i abans de fer l'últim revolt cap a l'entrada del castell, aquesta vista retrospectiva ens mostra el sector pel que hem arribat des de Felanitx. Les cases del poble s'albiren al lluny, a la dreta, com una taca blanquinosa. Aci, properes, es veuen les cases de Es Castell. Aquesta panoràmica, segurament, ha variat molt poca cosa fins els nostres dies des de les profunditats de l'Estat Mitjana: per tant, és així poc més o manco com la devien veure els castellans que visqueren dins aquests murs tranquils i a la vista plàcida de la quieta llunyania.

29. I aquesta és una vista panoràmica del Castell de Santueri, encarada amb el angle en que, per esser l'únic punt vulnerable i el de la seva entrada natural, es va bastir una torre i paraments avançats de defensa. La resta, com es veu, està defensada, a més de pels murs corresponents, pels elevats i verticals penya-segats, que fan inexpugnable el castell. Un bastió amurallat envolta el cim del turó, cim que s'abomba convex a més altura que la fortificació.

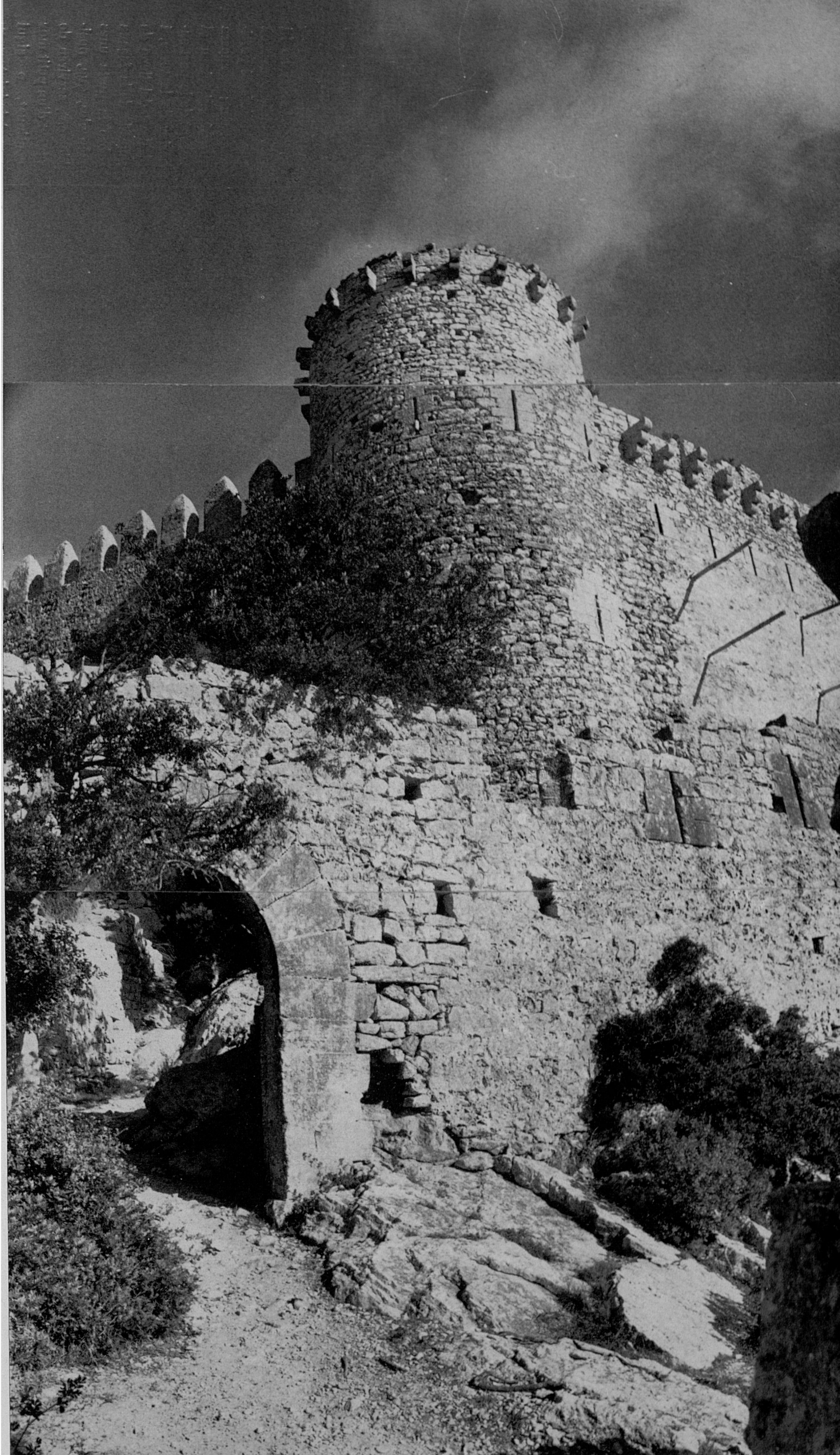

CASTILLO DE SANTUERIEN FELANITX.

(Estado que tenía en 1861.)

30. Es aquest un vell gravat de 1861. El dibuixant va reproduir amb notable fidelitat no solament les fortificacions, sinó el roquissar base del castell, com es pot veure si es compara aquest gravat amb la fot. anterior. Justament tots dos reproduïxen el mateix angle de perspectiva, solament que la fot. es va prendre des d'una mica més a prop. En tot cas, l'any 1861 no hi havia tanta vegetació, o la va llevar sobre el paper l'anònim dibuixant.

31. Hem advertit que l'únic accés del castell es troba a l'angle sud de l'imponent roquissar, on arriba una espinada del coster. En aquest punt es va fer l'entrada, naturalment; però com a part fàcilment vulnerable, es varen construir així mateix fortificacions avançades, així com una torre, la principal del castell, y alguns altres paraments tot dominant aquesta entrada. Allà n'hi ha una primera porta, exterior, des de la qual un passadís estret, que puja, arriba a la principal del castell,...

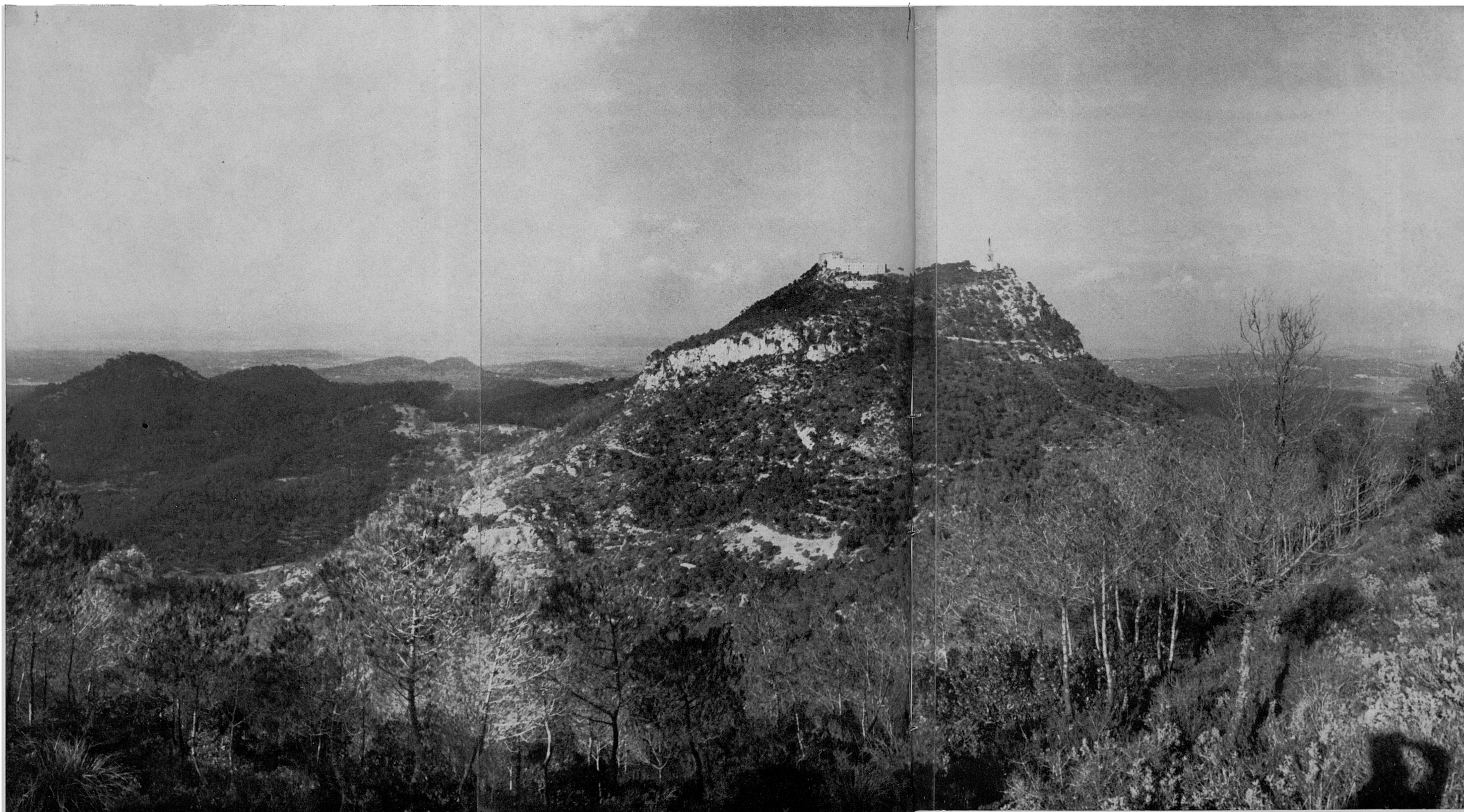
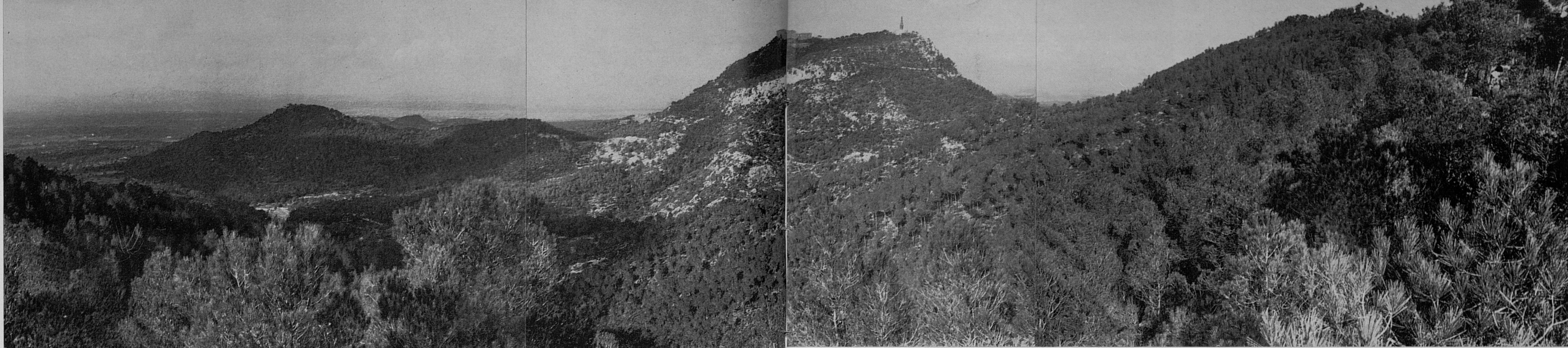

32. ...porta que s'obri encarada al sud en un pany llis de murada, elevat al caire d'un penya-segat. Damunt aquesta porta, cosa rara, no hi ha voladís o matabà que la defensi particularment; encara que sí existeixen al voltant de la part superior de la torre, i al llarg del llenç de murada de la façana sobre la porta unes mènsules, que, possiblement, serviren de suport d'un petit mur continuat, o sigui una sèrie ininterrompuda de matabans.

33-34. Tot continuant la ruta, retrocedim una mica per la carretera del castell, per a prendre un camí que, a un dels revolts, surt en direcció nord. A l'esquerra apareix el Puig de Sa Comuna Grossa amb les seves dues cúspides característiques unides per un collet suau. Des d'aquest coll prendrem les vistes nn. 35-36 vers el Puig de Sant Salvador. El camí que ara seguim davalla a una ampla vall, i segueix, rodejant-lo pel peu, el Puig de Sa Comuna Grossa. El seguirem, tot continuant la ruta normal, com fan veure les fots. 37 i següents.

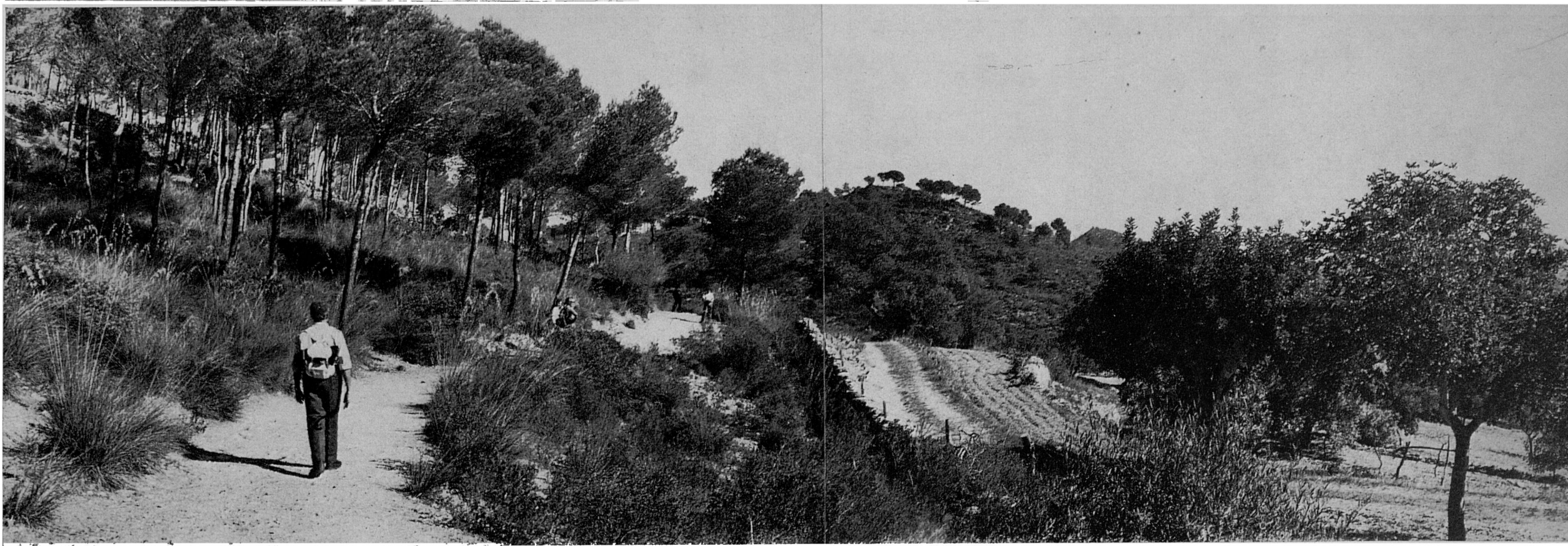

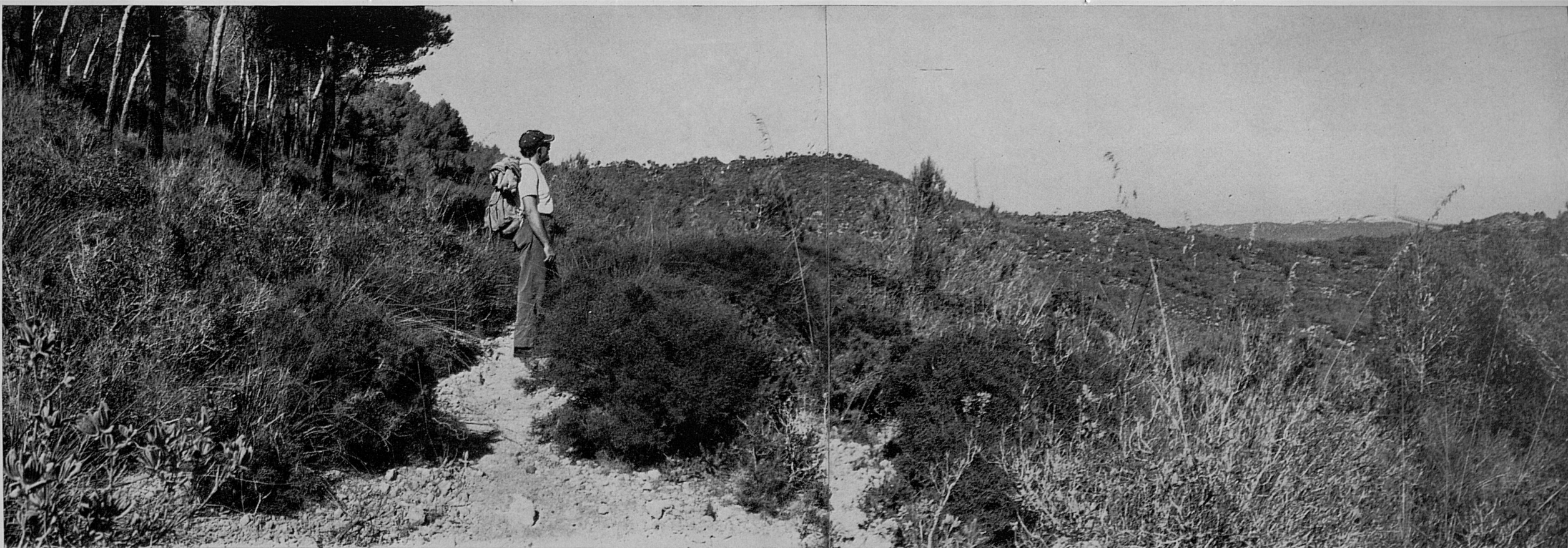
35-36. De moment nosaltres, per a prendre les vistes del Puig de Sant Salvador pel seu coster sud, com ja hem dit, hem pujat damunt el Puig de Sa Comuna Grossa, i des del coll entre les dues cúspides les oferim ací. En primer terme es veuen els costers de Sa Comuna completament coberts d'espès pinar i garriga. A l'esquerra del Puig de Sant Salvador es veu el Puig de Sa Coma, així mateix igualment cobert per un bosc espès, i, al seu peu, Sa Coma, on es troben les cases de So'n Gall i Es Jardí d'En Perelló.

Damunt el Puig de Sant Salvador es veuen les edificacions del santuari i ermita, així com el monument a Crist-Rei.

En l'ocasió present seguirem per damunt les crestes, i davallarem al caminó que, rodejant Sa Comuna Grossa, com ara tot d'una direm, es dirigeix cap el Puig de Sant Salvador, i l'escala.

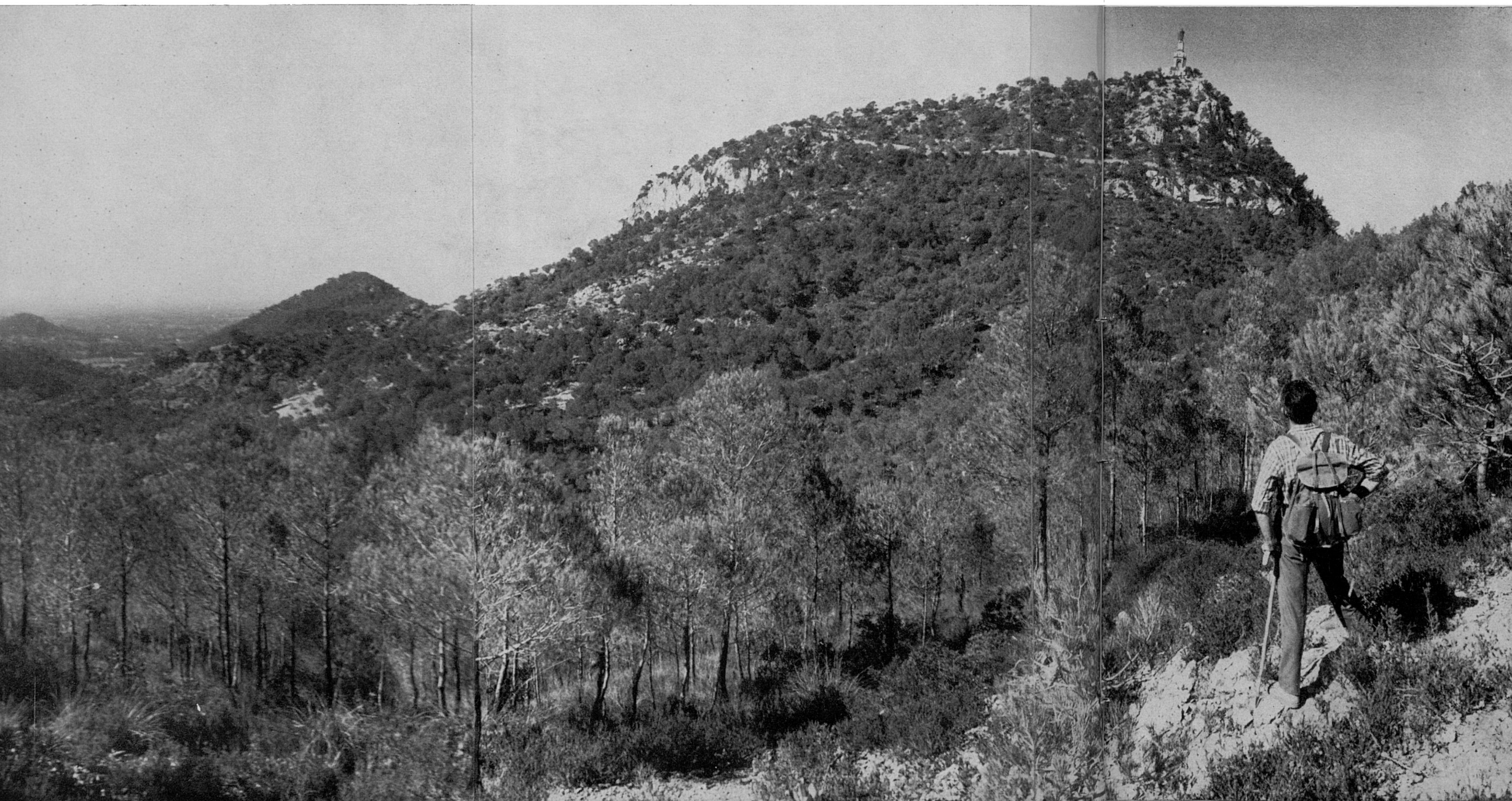
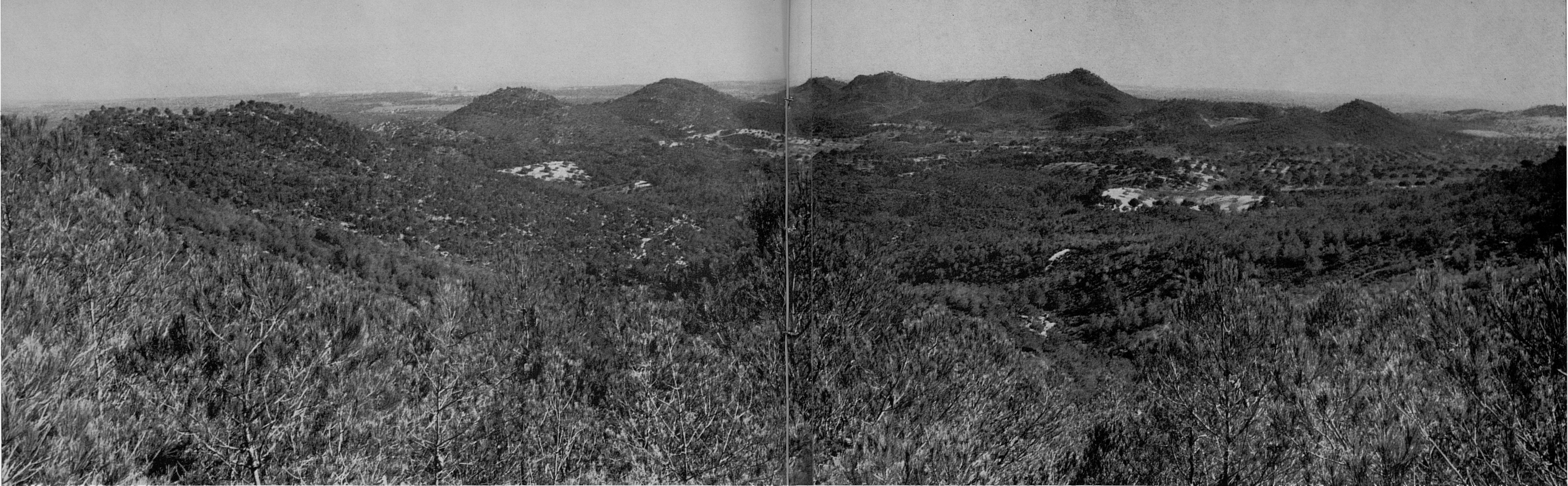

37-38. Passant per alt l'interpolació de les dues fots. anteriors, i tot seguint el desenvolupament normal de la ruta, el camí ens fa davallar a la vall alludida a la fot. n. 34. Vorejant el peu de Sa Comuna Grossa, s'ha d'esquivar aquesta tanca de conreu,...

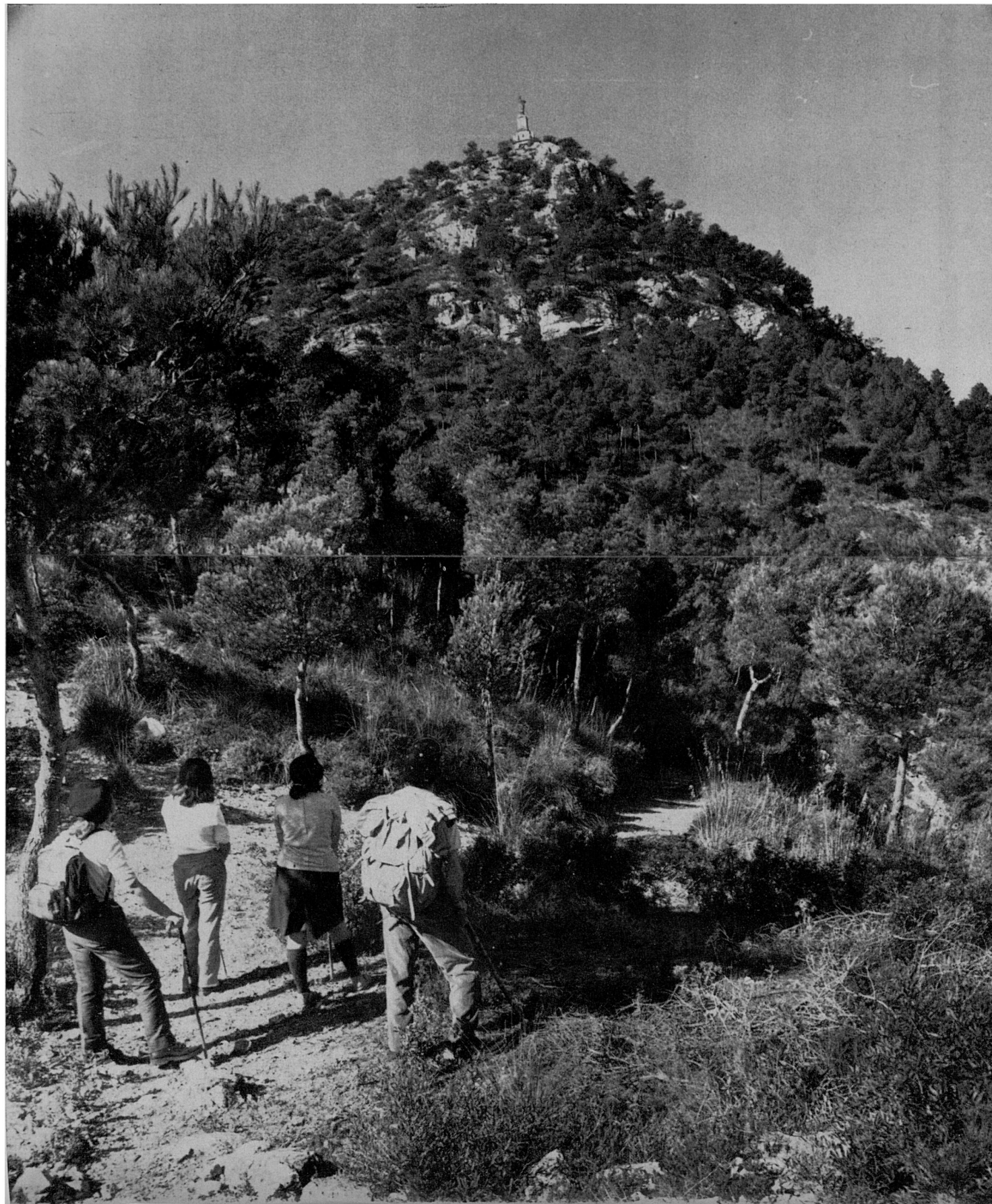
39-40. ...i per la part de defora, per l'esquerra, enllaça, o, millor dit es continua, per un caminó que per la baldana oriental de la dita Comuna, s'orienta vers el Puig de Sant Salvador, la punta sud-oriental del qual amb el monument es descubreix de totd'una.

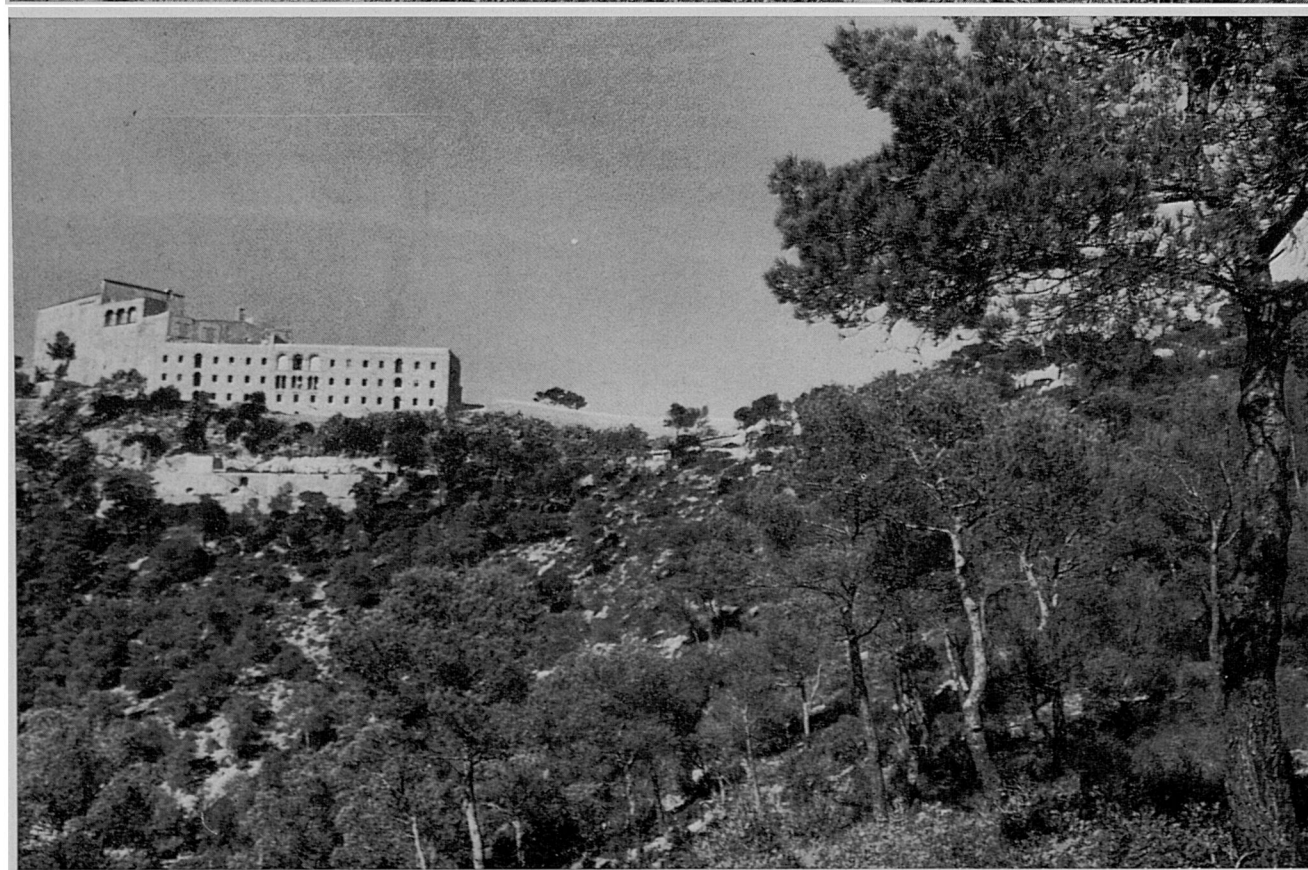
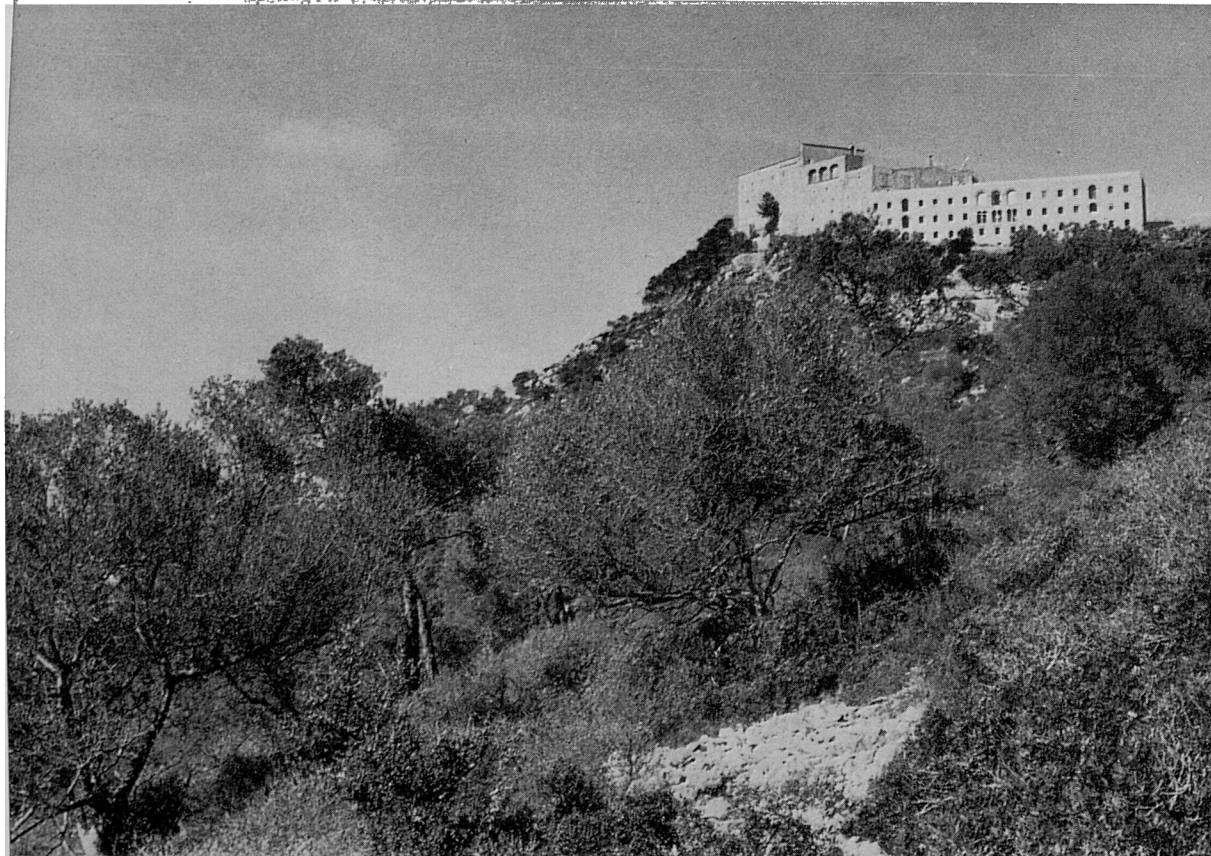

41-42. Des del caminó, que va pujant suau i pintoresc dins un espès pinar i embullada garriga que cobreix tots aquells costers, es domina la vista panoràmica de les extenses valls que s'obrin vers la carretera de Porto Colom i el litoral, no massa llunyà, de Cala Murada, les modernes edificacions de la qual es veuen perfectament al natural.

Un poc més enllà el caminó arriba davant el coster del Puig de Sant Salvador. El lloc des d'on es prengué aquesta vista marca aproximadament el punt al qual s'arriba tot davallant des de les altures de Sa Comuna Grossa, on pujarem per a prendre les fots. nn. 35-36.

43-46. El caminó hi mena al peu mateix del Puig de Sant Salvador, des d'on continua rampant cap el cim, arribant-hi per la banda del monument a Crist-Rei,...

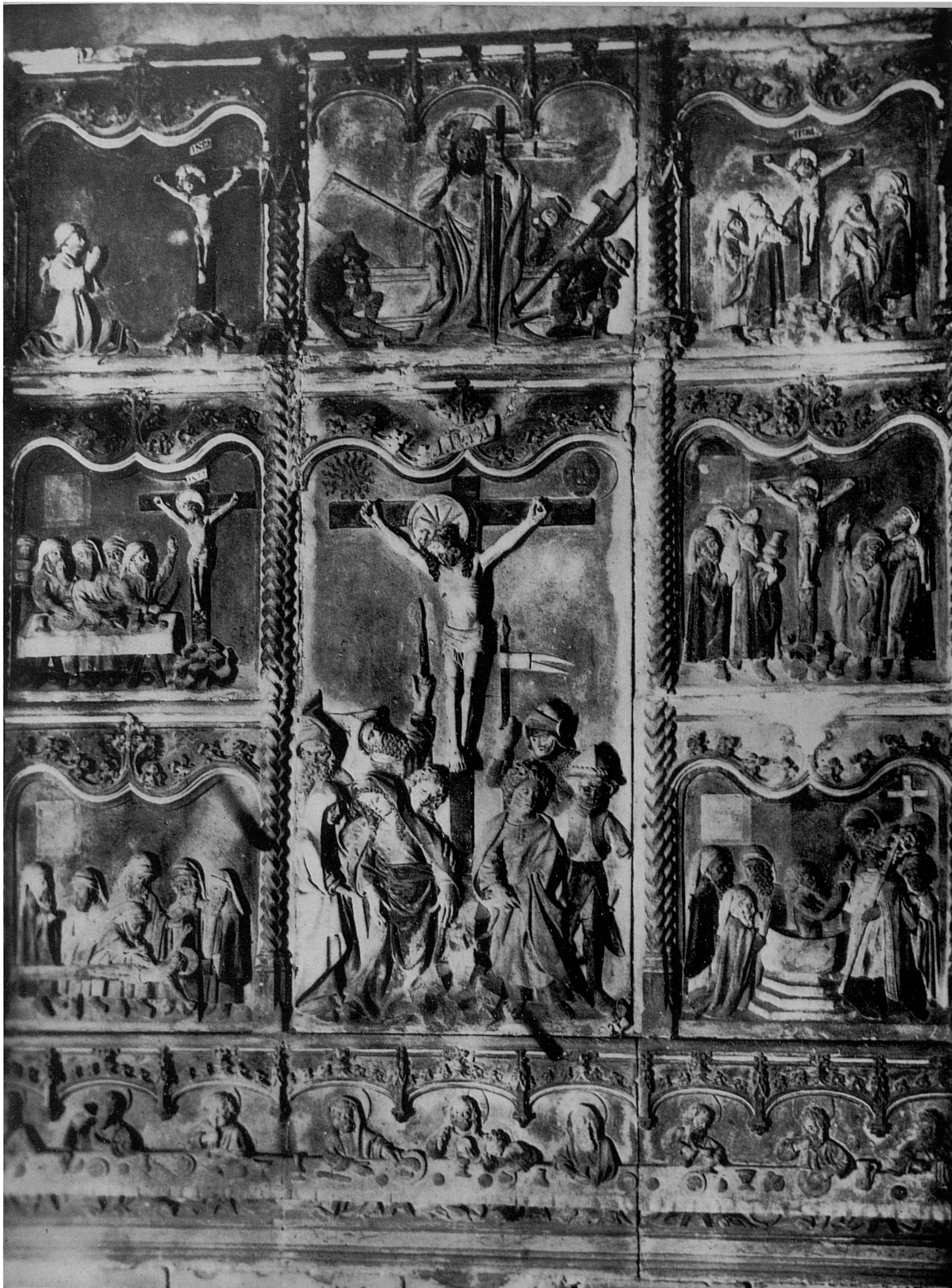

47-49. ...i continuant, ja a dalt, fins enllaçar amb la carretera de pujada al santuari al costat de les mateixes edificacions, davant la porta de entrada, o a la replaça del monument.

50-51. Vistes de la façana i porta de l'església, que s'obri a un petit pati tancat, i de l'interior la mateixa església.

52. En ella, en l'última capelleta —tal com s'entra— a la dreta, que està al costat del presbiteri, es troba, com ja s'ha dit, el artístic retaule de la *Passio Imaginis*, la descripció, significat i circumstàncies del qual ja han quedat ampliament explicats a l'introducció d'aquest fascicle.

53. Es aquesta una perspectiva completa, a vista d'aucell, del santuari i instal·lacions annexes d'ermita i hosteria al cim del Puig de Sant Salvador. Des de la terrassa que es veu en primer lloc,...

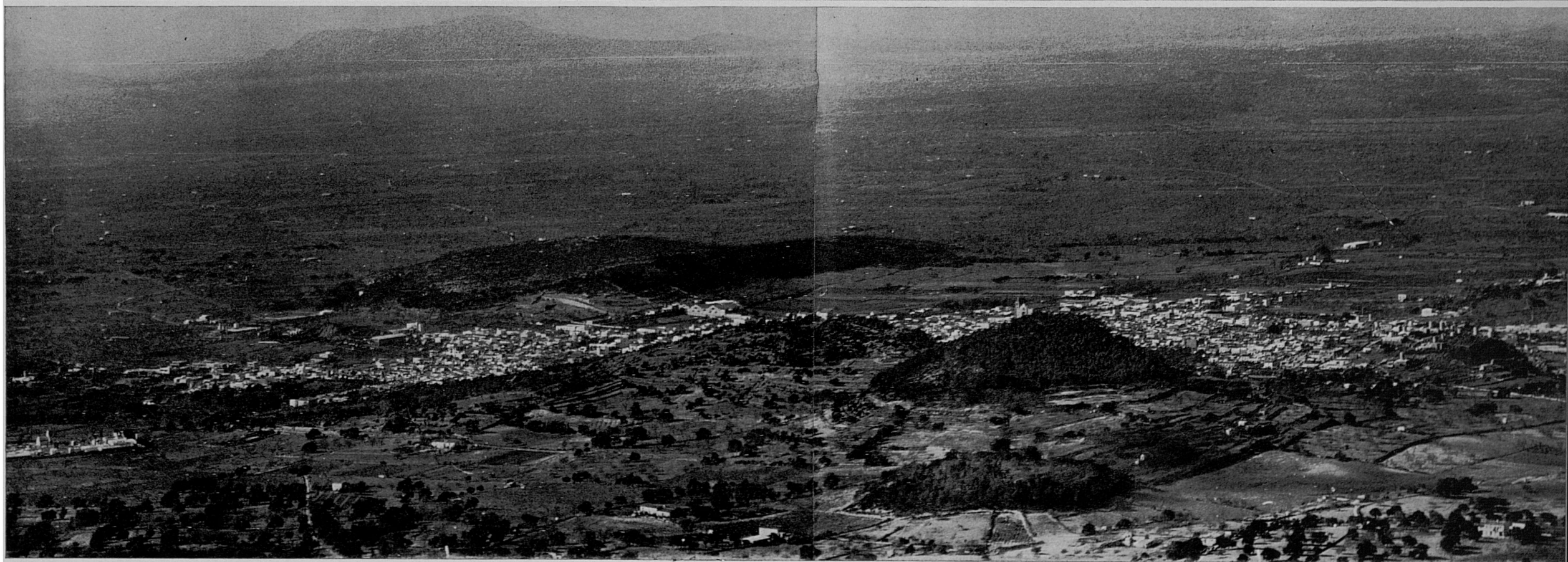
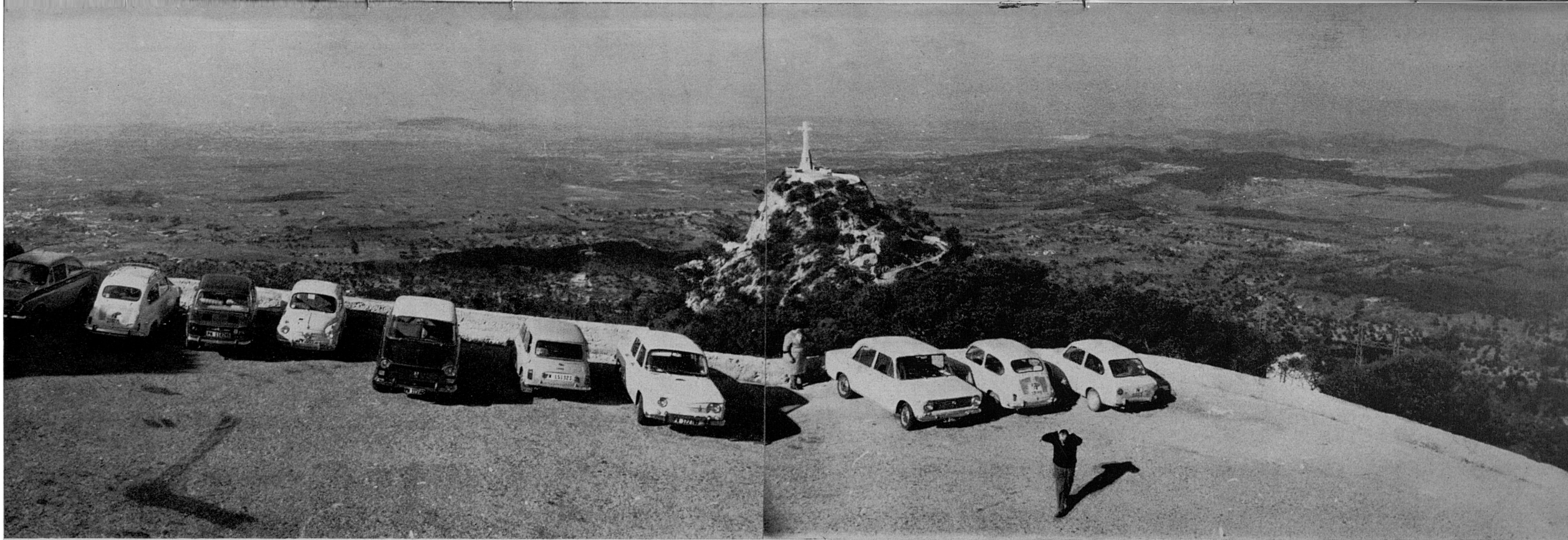
54. ...varem prendre aquesta vista vers el sud-est, en la qual la carretera apareix d'arribada al cim, així com l'esvelt monument a Crist-Rei. Al lluny, esquerra, s'albiren edificacions de Porto Colom; a l'extrema dreta, un bocí de Sa Comuna Grossa en descens vers el caminó pel que nosaltres hi arribarem.

55. En direcció nord, des de la mateixa terrassa, es domina la vista de la creu monumental d'Es Picot i una extensíssima panoràmica de la plana, clapejada ací i allà de pobles, que la llunyania i la boirina difuminen.

56. Un poc a l'esquerra de la vista anterior apareix Felanitx. La fot. es prengué amb teleobjectiu des d'un dels balcons del menjador de l'hosteria. Es veu en ella, a l'extrema esquerra, el cementiri, i, a l'enfront, tapant en part les cases del poble, els turons de El Calvari i Puig de Sa Cista. Molt al lluny i difuminat (esquerra) el Puig de Randa.

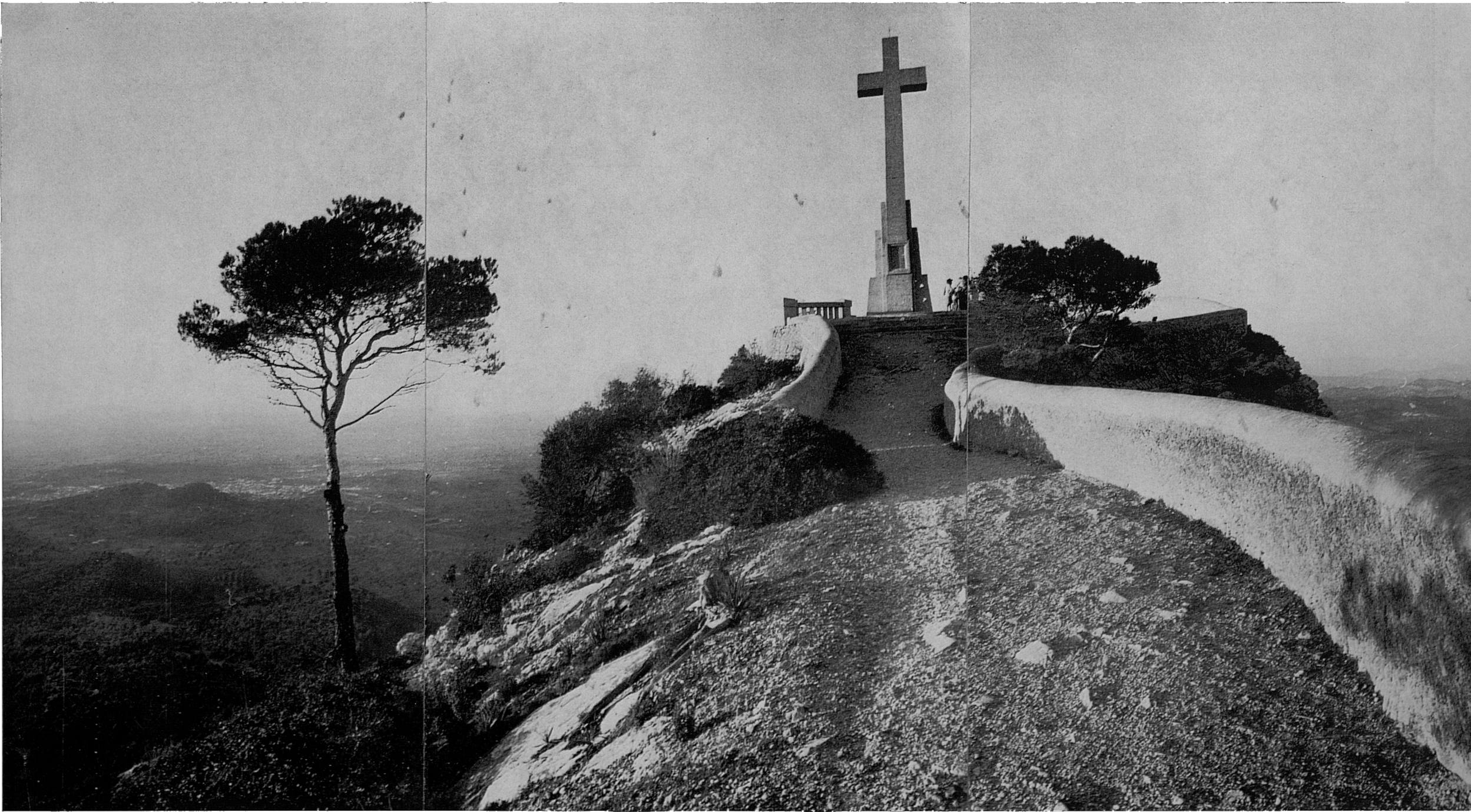

57. Igualment presa amb teleobjectiu des del mateix balcó, aquesta és la vista de la creu monumental de Es Picot. Apareixen, a més, uns revolts de l'escarpada carretera en atrevida escalada del cim. A l'angle superior de la dreta, al lluny, Manacor.

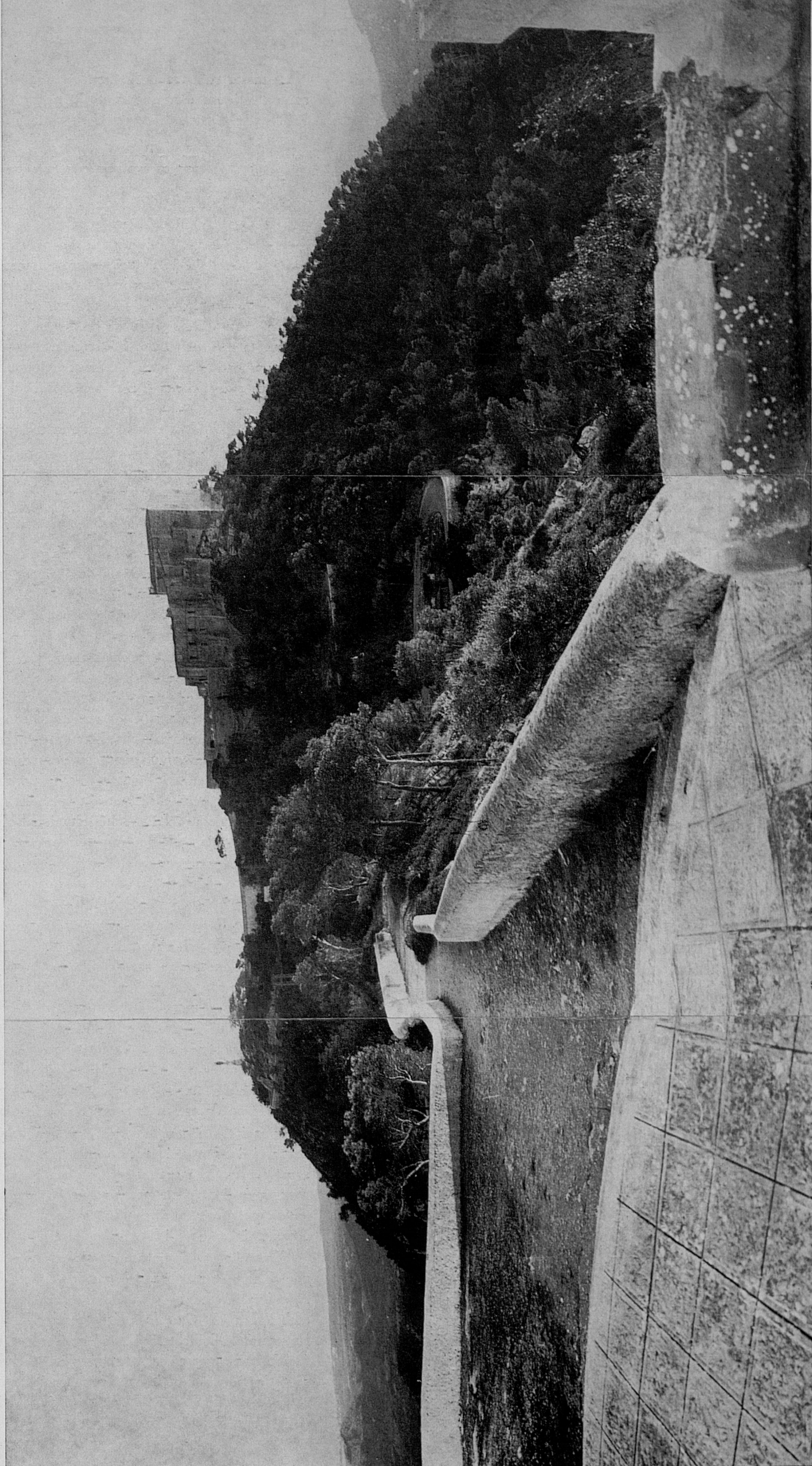
58. Com a final d'aquesta ruta ens acostam a la creu monumental d'Es Picot. Un bocí de camí hi mena des d'un dels últims revolts de la carretera. Les vistes que s'assoleixen des d'aquesta alterosa miranda són amplíssimes i dignes de guadir-se amb deteniment: fantàstiques, si un té la sort d'aconseguir un dia lluminós i transparent.

59. L'actual creu monumental d'Es Picot té una altària de 14 metres, i sembla que és prou sòlida per a resistir les in-
elemències del temps i l'embat dels ele-
ments damunt aquell
cingle deseparat. No fa molt que fou
col.locada —l'any
1957— i és la ter-
cera creu que allà
s'erigeix en el que
va de segle. Les dues
anteriors varen ser
tombades per la fu-
ria dels temporals.

60. En vista des de la creu d'Es Picot, aquesta és la perspec-
tiva del santuari i edificacions anexas damunt el cim del Puig
de Sant Salvador de Felanitx, en un tranquil capaltard a sol
ponent.

Surt de Felanitx i torna al mateix punt, encara que nosaltres li donam fi, a la seva descripció gràfica, a damunt el Puig de Sant Salvador. I així per dues raons: perquè el fascicle ja assoleix fins allà unes dimensions normals, i perquè, d'aquesta manera, els qui exigeixen plena fidelitat al títol de la nostra obra, —que n'hi ha—, no tindran cap motiu de queixa, en no donar-los com a “ruta amagada” la carretera d'accés al Puig de Sant Salvador, perquè, tanmateix, no ho és.

La ruta va per una zona gairebé plana, abollonada ací i allà per suaus turons entre els que s'amaguen petites valls i comes, plenes d'una pau agrest i encisadora; racons que, sortosament, encara hi són dels que contribuïren a la fama de Mallorca, i als quals, malgrat la proximitat de zones força sol·licitades, on rebull el rebombori estiuenç d'un turisme masiu i cosmopolita, encara no han arribat, ni tan sols d'avançada, les seves onades igualants i contaminadores.

La ruta sempre esdevé per amples camins fàcils i agradosos, fora de la pujada damunt les crestes de Sa Comuna Grossa, i, després, pel caminó, igualment sense complicacions, de l'escalada del Puig de Sant Salvador.

Tot eixint de Felanitx per la seva carretera a Santanyí, s'a-gafa poc després el camí del Castell de Santueri, des d'on, una vegada vorejat el peu sud-est de Sa Comuna Grossa —si no és que es puja damunt ella—, s'empita el Puig de Sant Salvador per un tirany del seu coster sud, rost, però molt curt. La tornada, naturalment a Felanitx, on han quedat els cotxes, pot fer-se davallant per la carretera d'accés, que ofereix perspectives agradoses dins el bosc i punts de vistes panoràmiques, y que enllaça, arribada al pla, amb la carretera de Felanitx a Porto Colom.

Es ben segur que aquesta solució per a la tornada no agrada a cap excursionista nat, i molt menys a un muntanyer. Tampoc ens agradà a nosaltres. Hi cap, a la vista de l'itinerari, triar qualsevol dels camins que a la part baixa de la carretera surten cap a Felanitx. Per la nostra part recomanem una altra alternativa que és la que adoptarem: devallar del cim pel vell camí del Via-Crucis —el que servia d'accés a l'ermita abans d'esser-hi l'actual carretera— amb el que s'afegeix un nou atractiu al circuit; i en un dels seus revolts, ja mitjançat el coster, prendre un camí de carro que surt per l'exquerra, tot endinsant-se dins el bosc, i davalla a l'amagada coma de So'n Gall i Es Jardí d'En Perelló, sortint de bell nou al camí del castell. Des d'allà s'ha de tornar a Felanitx, repetint un bon bocí del camí de l'anada. Val la pena, tanmateix.

El dinar, naturalment, es fa al Puig de Sant Salvador, on, si és plaent, es pot fer ús del seu restaurant. Allà donen un arròs sec, típic, amb condiment de verdures —secret professional familiar— entre les que predomina la monjeta tendra, i rep el nom de “Arròs de Sant Salvador”.

A la carta de l'Itinerari s'advertiran dues fletxes ratllades a damunt Sa Comuna Grossa. Encara que el camí normal del circuit en aquella part va pel peu del dit turó, per mor d'incloure la panoràmica del Puig de Sant Salvador pel seu coster sud, haguèrem de pujar damunt Sa Comuna, les crestes de la qual recorreguèrem longitudinalment. No és gran cosa aquest empit, i creim que igualment preferiran fer aquesta variant molts dels qui facin el circuit.

Si en arribar a les cases de Es Castell es té la sort de trobar-hi als estadans, pot ser li deixin a un les claus del castell, per a poder visitar-lo al seu interior i bastions del capdamunt, des de les voreres dels quals, damunt la vella murada s'assoleixen extenses panoràmiques. No hi posam ací cap vista d'aquestes, per no sobrepassar les dimensions del fascicle, emprant les seves pàgines en altres aspectes menys coneguts del circuit.

Aquesta ruta, en definitiva, ve a mostrar la configuració i característiques d'un sector de la geografia mallorquina entre Felanitx, el Castell de Santueri i el Puig de Sant Salvador.

EL CASTELL DE SANTUERI

El castell de Santueri, amb el d'Alaró i el denominat Castell del Rei, a Pollellnça, forma la trilogia de castells roquers mig-vals de Mallorca. Està situat a uns 7/8 kms. al sud-est de Felanitx damunt un petit turó, sobre un muradal cimaller penya-segat, corona pètria inaccessible gairebé per tot arreu, i amb molta dificultat assolible —a la seva època— fins i tot per la part del seu accés normal, el de l'entrada. Avui en dia una carretera, a més asfaltada, que escala el coster des de les cases de la possessió Es Castell, permet l'arribada, còmoda i sense cap mena de complicació, fins el peu mateix de la murada.

No se sap quan va ésser bastit, ni per qui, encara que pareix ben segur que ja hi era abans de la conquesta de Mallorca en 1229 per En Jaume I d'Aragó.

En el repartiment que de totd'una es va fer de les terres de l'illa entre els magnats conqueridors la comarca de Felanitx, com així mateix el castell de Santueri que queia dins ella, pertocà a Nunyo Sanç, compte del Rosselló, Conflent i Cerdanya, al qual sembla que ja perteneixia anteriorment aquest castell per herència familiar, des de l'anterior conquesta de Mallorca en el segle precedent (any 1.114), realitzada, encara que abandonada de totd'una, pels pisans i catalans comandats pel comte de Barcelona Ramón Berenguer III.

El comte Nunyo Sanç, maldament que es va casar dues vegades, no va tenir descendència, i es retirà poc després a un convent del Rosselló, on va morir l'any 1.241 (o pot ser a principis del 1.242), deixant les seves possessions i títols incorporats a la corona, per haver fet hereu al seu cosí el rei En Jaume I. D'aquesta manera, igualment, els seus drets mallorquins sobre terrenys i castell de Santueri varen pertànyer, temps envant i sense interrupció, a la dinastia reial. El castell fou, en últim extrem, propietat del Patrimoni Nacional espanyol, i el Govern, perduda ja feia molt de temps la seva utilitat pràctica o estratègica, el va vendre en pública subhasta l'any 1.811. D'aquesta manera el Castell de Santueri passà a mans particulars, integrant-se en els terrenys de la possessió Es Castell, on es troba.

El castell de Santueri, força és confessar-ho, està carent d'una història genuinament castellana, de l'història que escau a un castell mig-aval: cap batalla, cap assetjament, cap notable fet d'armes, cap presència en fet històric transcendent... El Castell de Santueri, en una llarga existència obscura, anà passant sense convulsions ni estertors, gairebé sense adonar-se'n, a les mans dels qui, successivament, es feren amos de la situació; la seva vida, davant la pau idíl·lica de les contrades que l'envolten, es va anar diluint, sense pena ni glòria, fins convertir-se en inútils ruïnes evocadores, en a penes un record nostàlgic del passat.

Fins i tot el seu nom no està ben aclarit. Es dubta entre Santueri i Montueri, encara que, en definitiva, ha prevalgut sense més la primera forma. Els erudits, excepció feta de les raons més fermes de grafies que apareixen en els documents antics, en proposen variades teories d'apreciació personal, més o manco ingenioses, i fins i tot qualcuna d'elles una mica beneïta.

Els qui desitgin una més ampla informació d'aquest castell, poden consultar l'obra del prèvere Cosme Bauça «*Història de Felanitx*». Els capítols que en ella dedica al castell de Santueri, amb l'obra «*El Castillo de Alaró*» per Bartomeu Guasp Pvre., i els capítols dedicats al Castell del Rei, de Pollença, pel canonge Mateu Rotger en la seva *Historia de Pollensa* han estat reeditats en un volum de la Biblioteca Balear amb el títol «*Los castillos roqueros de Mallorca*». (Editora Mallorquina de Francisco Pons, Palma, 1952).

EL PUIG DE SANT SALVADOR DE FELANITX

El Puig de Sant Salvador de Felanitx (509 m.), màxima altura de les d'un modestíssim complex orogràfic que s'arqueja pels termes municipals de Felanitx, Manacor i Santanyí, deu la seva fama al santuari de la Mare de Déu de Sant Salvador, que hi ha al seu cim. Com tants altres santuaris cimalers i ermites de Mallorca, està a cura de la Congregació d'Ermitants de Sant Pau i Sant Antoni, que allà té el seu organisme rector suprem.

Santuari marià des del segle XVI, va estar dedicat primerament a la Passió de Crist, al mateix temps que en el rebien culte algunes imatges de la Mare de Déu. I com tants d'altres llocs de l'illa —piadosa llegenda troquelada amb el mateix motlo i arxi-rrepetida ací i allà amb idèntiques circumstàncies, i no solament a l'illa, sinò en altres molts indrets de l'Espanya mig-eval—, també el Puig de Sant Salvador compta amb la seva ingènua i poètica trobada d'una imatge de la Mare de Déu entre resplendors i músiques celestials; de repetits trasllats a l'església del poble i d'altres tantes fugues misterioses de l'imatge al lloc de la trobada; i de la consegüent edificació d'una capella per a donar-li culte al mateix lloc tan reiteradament així assenyalat.

La devoció de Nostra Senyora damunt el Puig de Sant Salvador va anar en augment al correr dels temps, eclipsant a poc a poc, ja des del segle XIV, la de la Passió; la qual va quedar oficialment substituïda quan, a 24 d'agost de 1716, s'entronitzà l'imatge de la Mare de Déu, com a titular del santuari, en l'altar major, tot llevant d'allà el retaule de la *Passio Imaginis*, que varen col·locar a un altar lateral secundari, on encara hi és. Ja anteriorment es varen anar fusionant les devocions, amb la consegüent amalgama de les advocacions, prenent el santuari, ja des de 1572, el nom de Nostra Senyora de Sant Salvador o de la Mare de Déu de Sant Salvador.

El Puig de Sant Salvador de Felanitx no va tenir, que sapiguem, una densa vida eremítica, encara que no hi faltaren, segurament, els qui practicaren allà un eremitisme esporàdic. Fins 1824 no es va instal·lar al seu cim la congregació diocesana d'Ermitans de Sant Pau i Sant Antoni, que hagué d'abandonar-lo poc després, en 1851, per desacord amb l'Ajuntament de Felanitx. Posteriorment, ja en 1891, hi tornaren els mateixos ermitans, quan ja era el puig propietat de la Mitra de Mallorca, per haver estat venut per l'Estat, el seu anterior propietari, en pública subhasta l'any 1885.

Les efemèrides més destacades del Puig de Sant Salvador de Felanitx són gairebé del nostre temps, i han fet d'ell el més important dels santuaris muntanyers de l'illa, fora del de Lluc. Ocurredes aquestes l'any 1934: el dia 1 de juliol, amb l'inauguració del seu grandíols monument a Crist-Rei, moment en que, allà mateix, es consagrà oficialment Mallorca al Cor de Jesús; el dia 8 de setembre del mateix any, amb la sollemne coronació de la Mare de Déu de Sant Salvador per concessió pontificia.

Deixem, tanmateix, que sigui un propi Ermità de Sant Pau i Sant Antoni qui ens relati l'història del Puig de Sant Salvador de Felanitx, ressenya que prenim de l'obra *Mallorca eremítica, por un Ermitaño* (Palma, imp. SS.CC., 1965). Diu així:

“ERMITA DE SAN SALVADOR DE FELANITX. — El monte de San Salvador está situado en la parte Este de Felanitx y a unos 7 kms. de esta ciudad. Su altura es de 509 metros sobre el nivel del mar.

“La carretera en algún trecho es la misma que conduce a Porto Colom, y, desviándose a la derecha, su sube por otra serpenteante entre bosques de variada vegetación campestre.

“Durante el período de la dominación agarena este monte ya era conocido con el nombre de El Salvador.

“En el repartimiento de tierras que se hizo, una vez conquistada Mallorca a los sarracenos, tocó este monte así como la comarca de Felanitx al Conde D. Nuño Sans. Dichos bienes, a su fallecimiento, pasaron a la corona por falta de sucesión de su noble propietario.

“En la primera década del siglo XIV ya moraban por este contorno Ermitaños: de uno de ellos se sabe el nombre, Romeo de Burguera. Ningún otro dato nos ha llegado acerca de estos anacoretas. La cueva que hay junto al camino, algo más arriba de la capillita, la toponimia la señala con el nombre de “Sa cova de s'Ermità”. Sin duda sería el refugio de alguno de estos Ermitaños.

“Llegado el año 1348, los Jurados en unión del alcaide del castillo de Santueri propusieron al rey don Pedro IV de Aragón que les permitiera construir en la cumbre de la montaña de San Salvador un Oratorio para allí honrar a Dios Nuestro Señor bajo tal advocación ya que desde tiempo inmemorial venía llamándose así.

“No sólo accedió gustoso el rey sinó que donó un artístico retablo¹ para presidir dicha capilla. Esta joya del arte gótico, llamada “Passio Imaginis” es de piedra arenisca, y de su autor, o, mejor dicho, autores, no se sabe nada, ya que el centro parece ser de época algo más reciente que el resto. Representa el episodio que tuvo lugar en Beirut de Siria hacia el año 765, en que unos malvados judíos hicieron con la imagen de Cristo lo que otros llevaron a cabo con el cuerpo viviente del mismo Señor. Una vez terminada la orgía sacrilega, la efigie empezó a sudar copiosamente y derramar sangre por las heridas recién abiertas. Visto tal portento por los profanadores, se arrepintieron y pidieron el santo bautismo. La jerarquía católica, en nombre del ofendido Señor, les perdonó y administró el sacramento del bautismo. Esta historia con algunos hechos de la pasión del Señor, esculpida en alto relieve y distribuida en nueve escenas diferentes, forma el conjunto de 270 metros de alto, por 2'40 de ancho. En la actualidad esta valiosa obra puede verse en la última capilla de la iglesia del santuario. La procedencia aquí descrita es la que se supone más probable, ya que no se refiere con certeza en ningún documento, y las opiniones de los historiadores son diversas.

Siendo la respuesta del rey afirmativa, los peticionarios empezaron enseguida las obras, y a los siete meses estaba terminada la primitiva Ermita junto con una cisterna.

“El 27 de marzo de 1349 se solicitaba autorización del Obispo para poder encargar este edificio a un santero llamado Pedro Bosch. La concesión real pedía a cambio que en todas las misas que se celebrasen en este Santuario se debía orar por el alma de¹ monarca y sus sucesores. En la sacristía actual aún puede verse una copia de esta obligación.

A raíz del siglo XV cuenta la tradición que un pastor, cuyo nombre se ignora, guardaba el ganado por el monte en una estrellada noche de estío. De pronto vió una gran luz que, bajando del cielo, se posaba en cierto lugar de la tierra. no lejos del sitio en que él estaba, turbando en gran manera su paz campestre. Venciendo su timidez e impulsado por algo misterioso, llegóse hacia el punto en que la luz brotaba de la tierra, haciendo que aquel sitio resplandeciera con el fulgor del mediodía. Al intentar explorarla con minuciosidad se encontró con una imagen de la Sma. Virgen de unos 50 centímetros de altura, ennegrecida por la humedad.

“Esta figura, hecha de piedra arenisca, había sido escondida en la época de la persecución durante la dominación árabe por manos cristianas, para evitar su profanación. En el sitio del hallazgo hay una esbelta capilla de estilo románico, situada a la vera del camino a unos dos kilómetros del santuario.

“La sagrada efigie después de varios traslados fue colocada en el oratorio de la cima. Al construirse el segundo templo en 1595 fue colocada en un altar lateral, y según parece, era ya mucha la devoción que se le tenía, pues, según un documento fechado en 1486, ya tenía gran cantidad de jovas y una rica corona de plata, todo ello obsequio de sus devotos.

“Al igual que otros Santuarios como Montesión de Porreras, Santa Magdalena de Inca, Cura de Alcáida y otros, también en San Salvador se fundó una escuela de gramática a mediados del siglo XVI, siendo regida por un sacerdote. No fue de larga duración el período docente, pues el año siguiente de su instalación era ya traspasada al pueblo.

“Iniciado el siglo XVII nuestro Santuario servía, además de lo religioso, de atalaya vigilante, poniéndose en comunicación mediante grandes fogatas con los toreros de Porto Colom, Montesión, Campos, Santanví, etc., para así prevenir a los habitantes de los respectivos pueblos de las incursiones que, de vez en cuando, hacían los piratas sarracenos. Hacia la mitad del precitado siglo se aumentaron en gran manera las dependencias de la hospedería. La actividad constructora tomó impulso en 1707 en que se dió comienzo a un tercer templo, que es el actual. En 23 de agosto de 1716 se trasladó la imagen al nuevo templo, siendo colocada en el altar mayor en un rico retablo barroco, y en el segundo piso del mismo se colocó una copia en tela del “Passio Imaginis”, y este en un altar lateral.

“La obra total del templo no fue terminada hasta el 29 de agosto de 1734, y la del retablo en 1794, siendo bendecido por el canónigo Mn. G. Sala.

“La mayoría de los aposentos actuales de la hospedería se construyeron durante el siglo XVIII, y sus fechas se pueden ver en las bóvedas de las habitaciones, así como la de la gran sala de entrada, que lleva la data de 1788.

“En 27 de julio de 1824 tomaron posesión del Santuario tres Ermitaños presididos por el Er. Ramón, procedente de la Ermita de Belén (Artá) y los Ermitaños Benito e Hilarión de la de Valldemossa. Acudieron a las súplicas que el Ayuntamiento de Felanitx había hecho; pero las condiciones eran muy onerosas para una comunidad religiosa, ya que en todo tenían que depender de la autoridad civil sin ninguna otra intervención.

“En 15 de diciembre del año 1851 los mismos Ermitaños decidieron abandonar el Santuario por serles muy difícil el vivir bajo las citadas condiciones. El sentimiento por parte del pueblo fue general, ya que en sus peregrinaciones y visitas a su reina y señora eran siempre cariñosamente acogidos por los humildes Ermitaños.

“En 8 de julio de 1891 el Ayuntamiento cedía todos sus derechos sobre San Salvador al Prelado de la Diócesis D. Jacinto Cervera, el cual nombró a Mn. Mateo Alzamora para que en nombre suyo recibiera la entrega oficial, confiándole al mismo tiempo la administración de este mismo sacro casalicio.

“En 25 de julio del mismo año se posesionaron de nuevo los Ermitaños Pablo Vidal, Simeón y Onofre procedentes de la Ermita Mayor de Trinidad [de Valldemossa], quedando a ella ligados por ser la casa generalicia.

¹ Afirmació gratuïta, i, pel que pareix, errònia. Vegi's per aquesta data la referència del P. Munar, un poc més envant, en relació amb retaule de la *Passio Imaginis*.

"Al ocupar este Santuario, el abandono era total, ya que en los últimos años había pasado por muchas vicisitudes. La primera obra que llevaron a cabo fue la colocación de 18.000 tejas a fin de evitar las innumerables goteras que se producían al llover. Así han ido continuando las obras de conservación y ampliación en gran escala con la ayuda de los fieles devotos de Ntra. Sra. de San Salvador.

"El 8 de Septiembre del año 1934 la vetusta imagen de María Santísima fue solemnemente coronada por privilegio de S. S. Pio XI y por manos del Sr. Arzobispo-Obispo Dr. Miralles.

"En 11 de Octubre de 1942 se terminó el actual retablo labrado en fino alabastro, obra del escultor D. Tomás Vila. En este mismo año el Ayuntamiento de Felanitx rindió homenaje a la comunidad en sus 50 años de permanencia en el Santuario. Para recordarlo grabó una marmórea lápida colocándola en el zaguán.

"En 23 de Junio de 1963 el Sr. Obispo Dr. Enciso consagró el nuevo altar mayor construido con finos mármoles.

"Junto al Santuario se ve la imponente mole del monumento a Cristo Rey que Mn. Alzamora levantó a sus expensas. Fue bendecido por el Señor Obispo Diocesano Dr. Miralles el 1 de Julio del año 1934. La altura total es de 37 metros; la imagen, esculpida por Francisco Salvá, mide 7 metros de altura. En el enorme pedestal se halla la espaciosa cripta con un altar dedicado a la Crucifixión del Señor. En su interior está la sepultura que guarda los restos mortales del Canónigo Mn. Alzamora y los de cinco Ermitaños.

"Antes de llegar al Santuario se ve sobre un elevado montículo una cruz monumental, pudiéndose llegar hasta ella por un sendero que parte desde la carretera. Sobre este risco, llamado vulgarmente "Es Picot" a finales del siglo pasado se erigió una cruz que, con el tiempo, se desplomó. En 1927 se bendecía otra hecha de materiales metálicos, pero también sucumbió al embate de las tormentas de estas alturas en el año 1951. En 1957 se levantaba la actual, construida abase de materiales muy resistentes.

"Para concluir anotaré unas fechas referentes al camino. Este debió ser trazado antes que la primitiva Ermita, pero nada se sabe del primer camino que a ella conducía. La fecha más antigua es la de 1685, en el cual año se colocaron unas estaciones del vía crucis, que pueden verse junto al viejo camino, y han sido varias veces restauradas.

"En 1917 nuestro hermano el Er. Samuel trazó los planos de un nuevo camino el cual se empezó luego, finalizándolo en 1927 con la generosa ayuda del pueblo. En 1964 este camino ha sido asfaltado.

"Este Santuario ha venido a ser punto de excursionismo, si bien la devoción ha continuado. Al presente es la residencia del Superior General y del Consejo de la Congregación [de Ermitaños de San Pablo y San Antonio,] donde se guarda el archivo de la misma."

EL RETAULE DE LA "PASSIO IMAGINIS"

La peça artísticament més important i preciosa del Santuari de Sant Salvador de Felanitx és el seu retaule gòtic, primorosament esculpit en fina pedra arenisca, que representa *La Passió de l'Imatge*, episodi milagrós esdevingut a Beirut en el segle VIII, al qual ja hem fet referència anteriorment. Aquest retaule i el miracle que representa, segons una devoció universalment molt esbandida a l'Estat Mitjana, fou el titular i centre de la devoció popular al Puig de Sant Salvador fins la seva substitució en el s. XVI, com ja hem dit més amunt, per la devoció mariana al mateix santuari, i la entronització en ell de l'imatge de la Mare de Déu de Sant Salvador.

Darrerament s'ha ocupat d'aquesta qüestió el P. Gaspar Munar, M. SS. CC., qui ha consultat i compendiat tot el que ha estat escrit sobre el retaule, i a qui copiam de la seva obra *Los santuarios marianos de Mallorca* (Palma, Imp. SS. CC., 1.968). Escriptor:

"LA DEVOCION A LA PASION DE LA IMAGEN. — En Mallorca, por aquellos tiempos la devoción al *Salvador* se identificaba con la devo-

ción a la *Pasión*, y aún más concretamente a la *Pasión de la Imagen* o *Crucifijo de Berito*. Esta *rasion de la imagen* fue un hecho portentoso de resonancia universal, que se sacó a colación en el séptimo Concilio Ecu- menico de Nicea, celebrado el año 784, en que se ordenó el culto de las Sagradas Imágenes... exhortando a que todos los años, el día 9 de noviembre, conmemoraran aquel hecho con la misma solemnidad que el día de Pascua y de Navidad. De este modo se introdujo la fiesta de la *rasion de la imagen* por casi todo el mundo cristiano.

"Desde el siglo XII o XIII se halla su oficio en casi toda la Provincia Tarraconense. En Mallorca se celebraba seguramente desde el mismo siglo de la Reconquista, pues lo hallamos en nuestro antiguo Misal y Breviario. A mediados del siglo XVI en muchas iglesias de nuestra Diócesis había un altar dedicado a este misterio, como puede verse en las actas de la visita del Obispo don Diego de Arnedo practicada desde 1502 a 1572.

"A este misterio, entonces tan arraigado en la devoción del pueblo fiel, fue dedicado el primitivo oratorio de San Salvador de Felanitx en 1348... No sabemos que imagen o pintura presidio desde un principio aquel pequeño oratorio; pero nos consta con certeza que en la primera mitad del siglo XV se colocó allí el artístico retablo de piedra, que todavía se conserva, y donde esta bellamente representada toda la historia de la *rasion de la Imagen del Cristo de Berito*.

"Alguien había conjeturado que este magnífico retablo había sido regalado por el Rey Conquistador, en el siglo XIII, o por el Rey don Pedro IV en el siglo XIV, y que había sido colocado primeramente en la iglesia parroquial de Felanitx. Es poco probable. El diligente investigador de nuestros archivos Mn. Antonio Pons encontró un interesante documento referente a este retablo, que esclarece su enigma. Se trata de una demanda que el día 12 de Octubre de 1453 puso ante el Regente de la Gobernación el tejedor Bartolomé Terrasa, como heredero de Juan Marsol, pintor de Mallorca quondam, contra los Jurados de Felanitx, para que le entregasen quince libras, que debían a aquel, *per raó de un retaule de pera (piedra) de Passio Imaginis per lo dit quondam Joan Marsol pintat per la capella de Sent Salvador de la dita Parròquia de Felanitx*. No dice el documento que Marsol lo hubiera esculpido, aunque bien pudiera ser. De haber sido otro el escultor, no es de suponer que entre la obra de este y la del pintor hubiera pasado mucho tiempo. Por tanto, podemos dar por seguro que dicho retablo data de la primera mitad del siglo XV, y que fue hecho expresamente para el Santuario de San Salvador, como así se dice en el documento.

"Seguramente es el único monumento que queda en Mallorca de la antigua devoción a la *Passio Imaginis*, y por eso bien merece que nos fijemos en él.

"Tiene este retablo, esculpado en fina piedra arenisca, 2,70 metros de alto por 2,40 de ancho. Consta de ocho compartimientos, encajados bajo arcos conopiales, y una predela. En esta está representada la Última Cena del Salvador con los Doce Apóstoles. En el cuadro central se ve la figura de Jesús Crucificado rodeado de ocho personajes. Encima aparece Jesucristo saliendo del sepulcro. En los seis compartimientos laterales hallamos reproducida toda la historia del *Sto. Cristo de Berito*. Empezando por el compartimiento superior de la izquierda del espectador, vemos un hombre que ora arrodillado ante el crucifijo: será seguramente su primer propietario cristiano. En el segundo aparecen seis judíos sentados a la mesa, uno de los cuales amenaza con un cuchillo a la Sagrada Imagen. En el tercero se representa la acción de clavarle la lanza en el costado. En el cuarto —el más alto de la derecha— se ve, en medio de seis judíos, la figura del Crucifijo levantado, de cuya llaga sale un chorro de sangre. En el quinto recogen los judíos esta sangre en una vasija. En el sexto se representa el bautismo de los judíos convertidos, que les es administrado por el Obispo.

"Aún puede notarse otro detalle muy curioso. Prescribían las ordenanzas antiguas del Reino de Mallorca (s. XIII-XV) que los judíos *aporten lo capiró ab la cogulla de un palm, feta a manera de ambut o de corn, cosida entorn fins la punta*. Si miramos con detención los personajes de este retablo, veremos que todos llevan el dicho capirote, y, por tanto, reproducen el traje típico de los judíos mallorquines del siglo XV.

"Este retablo ocupó la presidencia del oratorio de San Salvador hasta que se bendijo la actual iglesia en 1716, en que fué trasladado a la primera capilla de la parte de la epístola, donde en buen hora se conserva todavía.

"La devoción a la *Pasión de la Imagen* empezó a decaer en Mallorca cuando, en 1572, se adoptó el Misal Romano, reformado por San Pío V, del cual había sido borrada aquella fiesta, sustituyéndola por la de la *Dedicación de la Basílica de San Salvador*.

"Es una suerte para la Iglesia de Mallorca que en el retirado Santuario de Felanitx se haya conservado este precioso monumento de aquella antigua devoción hoy totalmente extinguida."

Preu:

150 pts.

Subscriptors, primer llançament:

120 pts.

Depòsit Legal P. M. 134 - 1973.

Es propietat de l'autor.

Prohibida la reproducció.

© Jesús García Pastor.

Fotografies i text; revelat, ampliació, unió de les fotografies i direcció de la edició: Jesús García Pastor.

Traducció del castellà.

Gràfic de l'itinerari: Melcior Rosselló Simonet.

Imprès per Miquel Ferrer Sureda.

Grabats: Grabograf, S. A. (Madrid).

Paper: «Printover», fabricat per Sarrió C. A. P.